

ROMA

0. OVERZICHT

Onze eerste dag in de Eeuwige Stad start met het bezoek aan de **Mozes van Michelangelo**. Vandaar wandelen we langs de grote centrale as van Rome (Via dei Fori Imperiali) en de **zuil van Trajanus** naar het grote monument voor koning Vittore Emanuele II. Vervolgens bezoeken we de door Michelangelo aangelegde **Capitolijnheuvel** (Campidoglio).

Na dit bezoek dalen we af naar het hart van het oude Rome: het **Forum Romanum**, waar we tempels, triomfbogen en de Romeinse senaat zien. Na ons bezoek aan het forum blazen we even uit in de keizerlijke tuinen van de Palatijnheuvel. In de namiddag bezoeken we dan het grootse **Colosseum** en de **boog van Constantijn**. Zij die de verborgen pareltjes van Rome willen ontdekken, kunnen mee op een namiddagwandeling die ons langs het **Circo Massimo** voert naar de **Piazza della Bocca** en de gerestaureerde **Santa Maria in Cosmedin**.

Hierna nuttigen we allen samen het avondmaal en 's avonds zakken we af naar de levendige **Piazza Navona**. Aan het einde van deze heuglijke dag komen de bussen ons oppikken op de **Piazza Cavour**.

De tweede dag steken we de Tiber over en gaan we naar de vermaarde **Vaticaanse Musea met de Sixtijnse kapel** en de **Sint-Pietersbasiliek**, waarvan we de koepel kunnen beklimmen. Met de liefhebbers van Vaticaanse geheimen brengen we ook nog een bezoekje aan een unieke groene oase in het hart van het Vaticaan (*Campo Santo dei Teutonici e dei Fiamminghi*), een plaats waar alleen Vlamingen en Duitsers

binnen mogen. Gedurende het andere dagdeel zijn de leerlingen vrij. Zij die willen, kunnen een bezoek brengen aan de beroemde Capitolijnse Musea. Anderen zullen veeleer kiezen voor een middagje shoppen in Rome of flaneren bij de populaire **Spaanse Trappen**. Combineren kan natuurlijk ook... Bij het vallen van de avond spreken we af bij het summum van Romeinse architecturale perfectie: het **Pantheon**. Na het avondmaal brengen we de avond door bij het kletterende water van de **Trevifontein**.

De derde dag van ons bezoek is er weer een keuze. Liefhebbers van geschiedenis en architectuur zullen kiezen voor een bezoek aan **San Paolo fuori le Mura**, een kerk beroemd om haar prachtige binnentuintje. De andere leerlingen bezoeken **Trastevere** – een typisch en erg levendig Romeins stadsdeel – en de **Eur**, een district dat de door Mussolini ontwikkelde stadsplanning illustreert. Na dit bezoek pikken de bussen ons op en brengen ons naar **twee belangrijke Romeinse kerken**: de kerk van **San Giovanni in Lateranen** – “de Hoofdkerk van de Wereldkerk” – met dichtbij de merkwaardige **Scala Santa**, de trap uit het paleis van Herodes waarop volgens de overlevering Christus' lijdensweg aanvatte.

Deze laatste voormiddag vormt een waardig eresaluut aan de Eeuwige Stad.

We zetten nu koers naar Assisi.

1. SAN PIETRO IN VINCOLI (SINT-PIETERS-BANDEN, °440)

❶ Op deze plaats hield eertijds de stadsprefect zitting en het was dan ook hier dat zowel Petrus als Paulus voorgeleid en verhoord werden als verkondigers van het christelijke geloof. Als herinnering aan deze martelaren van het geloof zijn vandaag nog altijd de **boeien van Petrus** te zien in een heilige crypte onder het altaar.

DE BOEIEN VAN PETRUS

❷ **Mozes van Michelangelo:** een wereldwonder... Mozes was net 40 dagen en nachten met God op de Berg Sinaï geweest. Gods gloed staat nog op zijn gezicht. Hij daalt af met de Stenen Tafelen en ziet zijn volk dansen rond het gouden kalf. Zijn handen tintelen, één hand houdt hij voor zich om zijn woede te bedwingen, hij zit neer maar kan op elk moment opspringen. Mozes heeft hoorns. Hiervoor is wellicht een vertaalfout door de Heilige Hiëronymus verantwoordelijk: toen hij in de 5de eeuw de Vulgaat samenstelde uit de

Wist je dat...?

Een waarschuwing past hier. Het is erg moeilijk deze kerk te verlaten. Het beeld is zo geplaatst dat Mozes je bij het buitengaan indringend aanstaart...

Hebreeuwse bronteksten heeft hij wellicht het woord schijnend ('karan') verward met hoorn ('keren') omdat ze dezelfde medeklinkers hebben (177) en de bijbeltekst niet beklinderd was. Die Vulgaat was in Michelangelo's tijd de brontekst. Een voordeel van de fout was dat Mozes zo direct herkenbaar was...

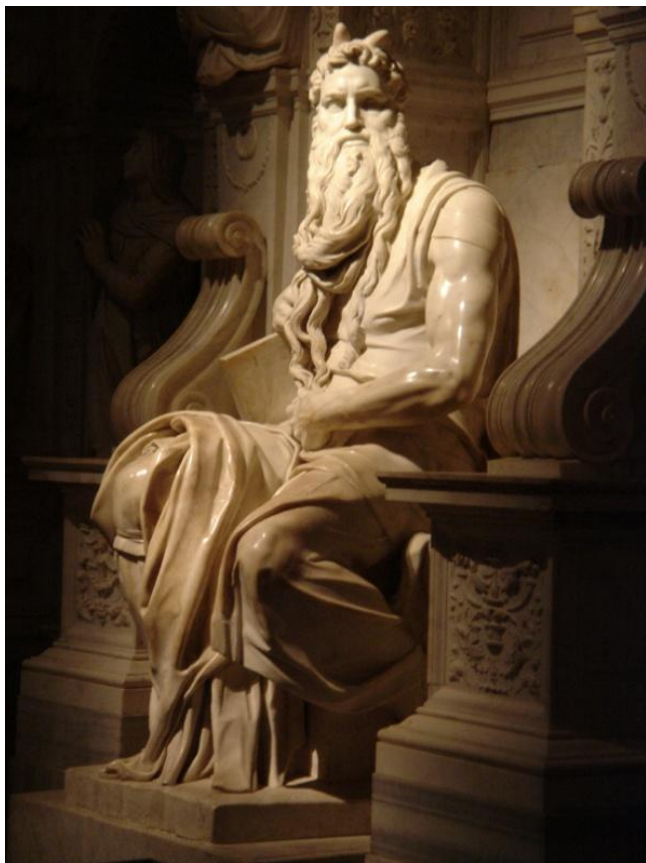
❸ Michelangelo vond de Mozes zijn meest **levensechte beeld**. Toen het af was, sloeg hij met zijn hamer op de rechterknie en zei: "En nu: spreek!". De inkeping is nog steeds te zien voor wie goed kijkt.

❹ Het beeld was eigenlijk bestemd voor het monumentale **grafmonument met 48 beelden** dat **Julius II** voor zichzelf wou oprichten in de absis van de St.-Pietersbasiliek. Na zijn dood werd dit nogal zelfingenomen en megalomane project opgeborgen door zijn opvolgers en belandde de reeds afgewerkte Mozes – die het pronkstuk moest worden – in de San Pietro, de kerk die geassocieerd was met de familie van paus Julius II. Het graf waarin Julius II uiteindelijk belandde, dat weet niemand echt liggen. Het kan verkeren...

❺ De **interpretatie van dit enigmatische beeld** is bijzonder complex. De breedste studie van het beeld is van de hand van S. Freud, die een groot bewonderaar was van dit beeld. Er zijn drie emotionele lagen te onderscheiden. In de voeten zit nog de woede, in de buik (en de hand die hem tegenhoudt) zit de ingehouden kracht en woede en het hoofd is op het Hogere gericht: het behouden van de Wet is Mozes' eerste bekommernis. Het is de

triomf van het hogere op het lagere (het aardse en de agressie).

⑥ **Waarom dit beeld voor de tombe van Julius II?** Julius II was een erg impulsief man, met de ambitie om Italië te verenigen onder pauselijk gezag. Hierbij schuwde hij geweld niet. Was Mozes geen voorbeeld en waarschuwing voor deze paus, dat hij zijn blik op het hogere moest richten?

MOZES VAN MICHELANGELO

2. KEIZERSFORA EN ZUIL VAN TRAJANUS

① Nu komen we op de **Via dei Fori Imperiali**. Dit was de centrale Romeinse as die door Mussolini werd aangelegd, waardoor vandaag het Forum Romanum op onnatuurlijke wijze van de latere Fora (de zg. “Keizersfora”) is gescheiden.

② Reeds tijdens de late Republiek (tot 33 v.C.) werd het **Forum te klein** voor Rome.

Caesar begon met de noordoostzijde vrij te maken. Voor de keizers die hem volgden was het een erezaak de buurt verder te verfraaien en als het even kon een nieuw forum te bouwen dat hun naam droeg.

③ De grootste bouwer onder de Keizers was **Trajanus** (98–117). Hij was tevens de keizer die voor de grootste uitbreiding van het Rijk zorgde. Hij richtte niet alleen een mooi forum in, maar richtte ook een zuil op ter herdenking van zijn militaire overwinning op Dacië (het huidige Roemenië).

④ Op de zuil is spiraalsgewijs een **200 m lang fries** aangebracht. Dit leest als een **stripverhaal**, waarin de veldtochten van Trajanus in Dacië zijn afgebeeld in 114 scènes. Zo zien we een spion die wordt voorgeleid, de Romeinen die worden gefolterd door vrouwen, en ander fraais. Er staan 2500 mensen afgebeeld. De keizer zelf is 60 keer afgebeeld, maar nooit tijdens een gevecht. De reliëfs vormen een belangrijke bron voor onze kennis van het Romeinse leger.

3. PIAZZA VENEZIA

① Het plein is een beladen plaats in de geschiedenis van Italië. Het plein wordt gedomineerd door het reusachtige (en bombastische) **monument voor Vittore Emanuele II of Vittoriano**. Hij was de man

Wist je dat...?

Binnenin de zuil loopt er een trap die verlicht wordt door nauwelijks zichtbare gaten. Dat de zuil werd bewaard is wellicht te danken aan het feit dat hij in de middeleeuwen als klokkentoren werd gebruikt voor een nabij kerkje.

die in 1861 het verscheurde Italië eindelijk verenigde en de eerste koning van het nieuwe land werd.

② Ook het **Palazzo Venezia** (links voor wie met de rug naar het monument staat) neemt een bijzondere plaats in in de Italiaanse geschiedenis. Deze verblijfplaats van de Venetiaanse ambassadeur bij de Heilige Stoel werd grotendeels gebouwd met materialen afkomstig van het Colosseum.

③ Vanaf het balkon van dit Palazzo sprak **Mussolini** zijn volk toe. Om zijn troepen voorbij dit balkon te laten **marcheren** legde Mussolini speciaal de Via dei Fori Imperiali aan die leidde van het oude Rome tot de Piazza Venezia! Zo splitste hij de archeologische zone in twee: het Forum Romanum aan de ene kant, het forum uit de Keizertijd aan de andere kant.

④ Door zijn parades vanaf het antieke Rome te laten marcheren tot aan de Piazza Venezia, gaf Mussolini aan dat **zijn regime een continuïteit** vormde met dit verleden.

MONUMENT VICTOR EMANUEL II

Wist je dat...?

Het centrale ruitersstandbeeld van de koning is met zijn twaalf meter hoogte het grootste ter wereld en weegt vijftig ton. Ter gelegenheid van de inhuldiging zouden twintig mensen in de buik van het paard hebben getafeld...

① De eerste steen van dit monument werd gelegd in 1885 ter ere van de eenmaker van Italië. De bouw duurde **veertig jaar**.

② Het monument vormt in principe een **verheerlijking van de hoogste waarden** van het Vaderland. Zo zien we bovenaan de vierspannen met de godin Victoria (overwinning) en daaronder aan de linkerzijde een tempel voor de Eenheid en aan de rechterzijde de Vrijheid.

③ Centraal staat het **na de eerste wereldoorlog toegevoegde Altare della Patria**, het Altaar des Vaderlands, met het steeds bewaakte graf van de Onbekende Soldaat. Boven dit graf vinden we, in de nis, de godin Roma, met links daarvan de triomftocht van de Arbeid en rechts de verheerlijking van de Vaderlandsliefde. Boven prijkt het ruitersstandbeeld van Victor Emanuel II.

④ Het monument werd in '45 door de Amerikaanse soldaten smalend de **typemachine** genoemd. De Italianen zelf hebben ook een koosnaampje: zij noemen het de **suikertaart**.

⑤ De **fonteinen** links en rechts van de trap stellen respectievelijk de Adriatische en de Tyrreense Zee voor, de zeeën links en rechts van Italië.

PALAZZO VENEZIA

PALAZZO VENEZIA

❶ Ontworpen in 1455 door de latere Paus Paulus II, als één van de eerste **renaissancegebouwen** in Rome. De stijl is streng en sober, en houdt het midden tussen een versterkte prinsenburg en een elegant palazzo.

❷ Eerst was het een **huisvesting voor de kardinalen** die de San Marco als tituluskerk toegewezen kregen (elke kardinaal krijgt officieel een kerk toegewezen waarvan hij titulair houder is).

❸ In de structuur van het Palazzo werd de **Basiliek van San Marco geïntegreerd**. De ingang (georiënteerd richting “de typemachine”) is gemaakt van wit marmer, vooral afkomstig uit het Colosseum.

❹ Voor de ingang van de San Marco vinden we “Madame Lucrezia” – eigenlijk is het een beeld van de godin Isis. Madame Lucrezia werd bekend als één van de **“sprekende standbeelden” van Rome**. Toen de pausen nog over Rome heersten, was het niet zonder risico om je

mening uit te spreken. Dus sprak Madame Lucrezia namens het volk: burgers plakten radicale boodschappen, vaak in de vorm van woordspelingen, op het beeld om hun kritiek op de Kerk, de paus of andere geestelijke leiders te uiten.

❺ In 1560 veranderde het gebouw van functie: het werd de **Venetiaanse Ambassade**. Zo kreeg het zijn naam.

❻ **Mussolini** sprak zijn redes uit vanop het balkon van het Palazzo Venezia. Voor dit balkon trokken de fascistische troepen voorbij.

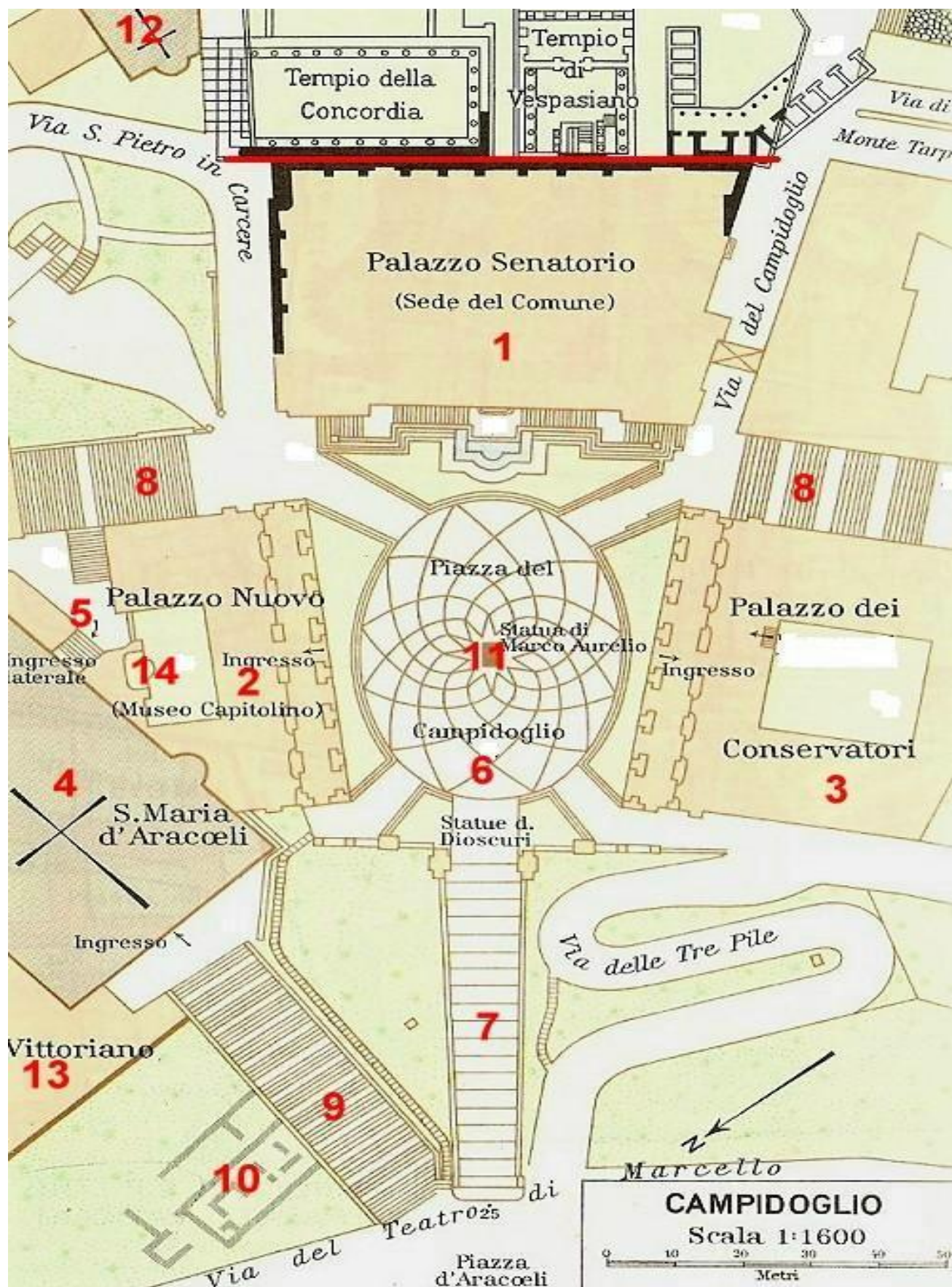
PALAZZO ASSICURAZIONI GENERALI DI VENEZIA

❶ Dit **vroeg 20ste-eeuwse palazzo** in neogothische stijl herhaalt de fundamentele karakteristieken van het tegenovergelegen palazzo om het plein evenwichtig te maken.

❷ Centraal staat de leeuw van S. Marco, stammend uit de 16e eeuw en afkomstig van een bastion van de muren van Padua. De leeuw is het symbool van de evangelist Marcus, patroon van Venetië.

4. CAPITOL – PIAZZA DEL CAMPIDOGLIO

ONTWERP VAN DE PIAZZA DOOR MICHELANGELO

❶ De Capitool is de meest beroemde van de zeven heuvels van Rome en was in de Oudheid **het centrum van het religieuze leven**. De kapitolijnheuvel heeft twee toppen: op de ene top stond de citadel van de stad en op de andere top de **tempel van Jupiter** Optimus Maximus, een tempel die zo groot was als het Parthenon in Athene en die boven het Forum uitrees. Op deze heuvel stichtte Romulus de Stad, hier eindigden triomftochten met een offer door de Romeinse generaals...

❷ In christelijke tijden kreeg het plein een bestemming als plaats van het stedelijke bestuur van Rome. Paus Paulus II gaf **Michelangelo** de opdracht voor het **ontwerp van het plein**, waarin de **suprematie van de geestelijke macht** duidelijk moest worden (zie ❸, ❹ en ❺). Michelangelo richtte hier drie paleizen op die men bereikte via een monumentale trap, de zogenaamde “Cordonata”. Het Centrale Paleis, het Palazzo Senatorio, doet tegenwoordig dienst als stadhuis.

Het Palazzo Nuovo huisvest vandaag, samen met het Conservatorenpaleis aan de overkant van het plein, de **Capitolijnse Musea**. Beide gebouwen kan je bezoeken met hetzelfde ticket. Dit museum werd in 1753 voor het publiek geopend door de paus en was hiermee het **eerste museum in de wereld!** De collectie weerspiegelt dat: het aantal topwerken is onvoorstelbaar.

In het **Conservatorenpaleis** vinden we op de binnenplaats de imposante restanten van een twaalf meter hoog beeld van Constantijn. In het museum zelf vinden we in zaal III **de doorn trekker**, een eerste-eeuwse kopie van een Grieks beeld.

Een bijzonder beeld is ook de **buste van Junius Brutus**, met ogen van ingelegd ivoor en glaspasta. Deze techniek, die in de oudheid wel vaker werd gebruikt, maakt zijn blik echter dan

de werkelijkheid...

In zaal IV, de Zaal van de Wolvin, vinden we dé echte Romeinse **wolvin** – een beeld uit de vijfde eeuw (!) voor Christus. De figuurtjes van Romulus en Remus werden pas in de 15de eeuw aan het beeld toegevoegd.

DE WOLVIN, MACHTIG SYMBOOL VAN ROME

In het Conservatorenpaleis kunnen we ook ook het originele ruitersbeeld van Marcus Aurelius bewonderen. Het verblijft hier sinds de restauratie in 1981.

In het **Palazzo Nuovo**, aan de overkant van het Campidoglio, vinden we ook een aantal topwerken. Op het binnenplein hier vinden we de fontein van Giacomo della Porta, met centraal een liggende riviergod, een beeld uit de eerste eeuw. Dit is Marforio, een van de “sprekende beelden” van Rome. Topwerken zijn verder de **stervende Galliër** en de schroomvallige **Capitolijnse Venus**. Ook enkele andere

iconische topwerken zijn hier gehuisvest. Merkwaardig zijn de overblijfselen van een kolossaal **beeld van Constantijn** op het binnenplein.

③ **Michelangelo** wilde in uitvoering van zijn pauselijke opdracht en het **renaissance-ideaal** zijn plein een klassieke sfeer laten uitademen, maar met **het christendom als finaliteit** – als een verzoening van deze twee werelden. Daarom staat centraal op het plein wat hij dacht dat een ruiterbeeld was van de eerste christelijke keizer, Constantijn (maar: zie ④).

RUITERSTANDBEELD VAN MARCUS AURELIUS

Ook de **Cordonata**, de trap, werd door Michelangelo ontworpen met een

Wist je dat...?

Het Capitool kreeg in de middeleeuwen de naam Monte Caprino, de geitenberg, omdat geitenhoeders deze plaats nog als enige gebruikten. Op het Forum graasden toen koeien en Rome had tijdens het grote schisma rond 1300 nog slechts 15.000 inwoners.

bijzondere symboliek. De beelden bovenaan de trap symboliseren namelijk de verschillende fasen van het wakende oog dat op de Eeuwige Stad rust, met als eindpunt de bescherming door het christendom. **Drie groepen van telkens twee klassieke beelden** symboliseren de fasen van die groei. De eerste twee beelden, dichtst bij de trap, zijn de in 1560 gevonden beelden van de beschermers van Rome, **Castor en Pollux** (en hun paarden). Die broers werden door Zeus bij Leda verwekt onder de vormomming van een zwaan: hun rare hoedjes herinneren hieraan: het zijn de **eierschalen** waaruit ze geboren zijn... Zij symboliseren als eerste beschermers van Rome de mythische fase van de bescherming. De tweede groep zijn de zogenaamde "trofeeën van Marius" die dienen als herinnering aan Romes militaire macht – die de tweede fase in de bescherming van de stad vormde. De laatste twee beelden symboliseren de finale bescherming van Rome in en door het christendom: het zijn beelden van Constantijn de Grote en Constantijn II, de keizers die Rome christelijk maakten. Drie op elkaar volgende symbolen dus voor de eeuwige bescherming die rust op Rome, met het christendom als eindstation.

Aan de voet van de Cordonata (trap) staan twee **Egyptische basalten leeuwen** uit de

Wist je dat...?

Tot circa 1960 zat hier in een kooi een levende wolf opgesloten, ter herinnering aan de wolvin die Romulus en Remus zou hebben gezoogd. Na acties van dierenbeschermers werd het dier hier weggehaald.

tweede eeuw n.C. Zij wijken af van Michelangelo's plan. Deze leeuwen staan hier sinds 1582 en men wou er de uitgestrektheid van het Romeinse rijk mee symboliseren. Al gauw kregen de beelden echter een bijkomende functie: hun muilen werden tot fonteinen gemaakt, waarbij de ene leeuw op feestdagen rode wijn spoot en de andere witte wijn!

④ Centraal op het plein plaatste Michelangelo het beroemde **standbeeld van keizer Marcus Aurelius** uit de tweede eeuw n.C. De paus en hijzelf dachten evenwel dat het om de christelijke Constantijn ging! Het is het **enige klassieke Romeinse ruiterbeeld** dat volledig bewaard is gebleven. De reden

van dit geluk is niet kunstliefde, maar precies die **verkeerde toeschrijving**: men dacht ook in de middeleeuwen dat het om de christelijke keizer Constantijn ging. Het originele beeld wordt sinds de restauratie van 1981 bewaard in het Palazzo dei Conservatori.

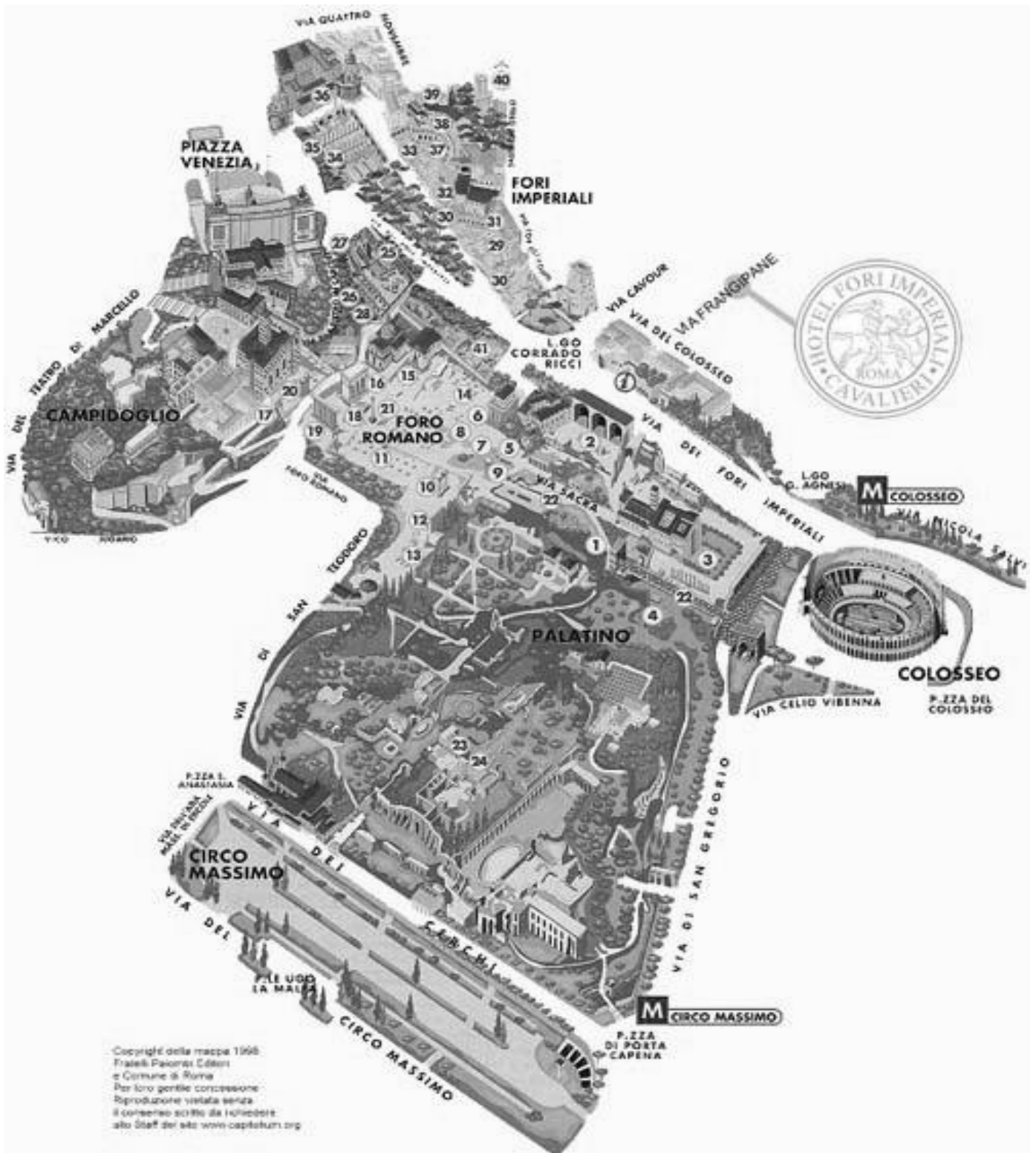
⑤ Interessant om op te merken, is dat Michelangelo in een symbolische act de **oriëntatie van de Capitolijn veranderde**. Het plein – het centrum van Rome – is niet langer gericht op het Forum Romanum, maar kijkt nu uit naar het pauselijke Rome, de Sint-Pieters. Een symbolische plaats uit de klassieke wereld krijgt een nieuwe bestemming in het christendom.

⑥ Interessant om te melden is dat de eigenaardige tredes – hellend en met een klein verschil – zo ontworpen zijn dat **men de trap te paard kon beklimmen** zonder af te stijgen. Cordonata is trouwens afgeleid van cordo (touw), omdat de geribbelde steen, die de paarden meer houvast moest bieden, aan touwen doet denken.

CORDONATA MET PROMINENT DE BEELDEN VAN CASTOR EN POLLUX, DE EERSTE BESCHERMERS VAN ROME

5. FORUM ROMANUM

❶ Het Forum Romanum leest als een **levensgeschiedenis** van Rome. Op het forum vinden we restanten van alle fasen van Rome terug.

❷ In de **vroegste tijd** van Rome, de koningstijd, was dit lage gebied een **moeras** dat diende als begraafplaats. Dit moeras werd uiteindelijk rond 600 v.C.

door de Etruskische koningen **drooggelegd** en met de Cloaca Maxima (de grote riool)

Wist je dat...?

De Romeinen hadden goden voor alles. Na de installatie van de Cloaca Maxima (de riool) werd als dank een altaartje op het Forum geplaatst voor Cloacina, de Godin der Riolering...

gedraineerd.

EEN GELAAGDE GESCHIEDENIS

③ **Na de drooglegging**, in de kindertijd van Rome, werd het forum een **handelsplaats** en het stedelijke **politiek-religieuze centrum** (een soort “Grote Markt”), centraal gelegen tussen de verschillende heuvels. Men bouwde er de **Regia** (koninklijk paleis) en een **Comitium** (burgervergadering). Het comitium stond waar nu de curia (senaat) staat. Op de plaats waar zich vandaag de curia (senaat)

CURIA OF SENAATSGEBOUW

bevindt, werd Romulus vermoord. Dit is een symbolisch belangrijke plaats voor de

Romeinen. Het is op te merken dat dit niét de plaats was van de senaat tijdens de republiek. Het was pas Caesar die de Senaat naar hier heeft verplaatst. Tijdens de republiek stond het senaatsgebouw waar nu de kerk van de H. Lucas en Martinus staat.

④ **Later in de republiek** groeide het forum mee met de behoeften van het rijk: er werd in de 3de eeuw v.C. een grote marktruimte (Macellum) gebouwd en tevens werd er een staatsarchief (Tabularium) opgericht. Daarnaast verrezen verschillende basilica's – een nieuw soort multifunctioneel gebouw waar o.m. handel gedreven werd en recht gesproken werd. Met dit soort gebouwen begon de wedijver tussen de verschillende grote geslachten om de meest prestigieuze bouwwerken neer te zetten.

⑤ Aan het **einde van de Republiek en in de keizertijd** wordt het forum een **prestigeplaats** voor het oprichten van monumenten en triomfbogen. Het forum blijft dan wel een plaats met een hoge symbolische waarde, de echte macht lag in de keizerlijke paleizen op de Palatijn. Zo bouwde men in de eerste eeuw n.C. een triomfboog voor Titus. In de tweede eeuw bouwde Antoninus een tempel voor zijn gestorven vrouw Faustina; in de derde eeuw kwam de triomfboog van Septimius Severus erbij en in de vierde eeuw de Maxentius basilica. Het laatste monument dat op het forum geplaatst is, is de zuil voor Phocas (608), een obscure Byzantijnse vorst, die zich niettemin verdienstelijk had gemaakt door het Pantheon aan de paus te schenken en daarvoor met een zuiltje bedankt werd.

⑥ Vanaf de **zesde eeuw** wordt het Forum “**verchristelijkt**”. Tempels van oude goden worden afgebroken, het marmer gebruikt voor christelijke kerken. De beste structuren werden zelfs gewoon omgebouwd tot kerk zoals dat gebeurde met de tempel van Antoninus en Faustina en de Curia. De curia is pas in 1930 “ontkerkt”. Andere gebouwen werden geïntegreerd in nieuwe gebouwen, zoals de beide triomfbogen.

TEMPEL VAN ANTONINUS & FAUSTINA

heropgerichte zuilen) wellicht in de vierde eeuw n.C. (te zien aan de letters SENATVS POPVLVSQVE ROMANVS INCENDIO CONSVMPVTVM RESTITVIT). Die tempel was **tot in 1800 volledig bedekt en onzichtbaar**. Het meeste materiaal is gebruikt voor andere gebouwen.

② De **tempel van Castor en Pollux** werd ingewijd na het definitieve verslaan van de koningen, de Tarquiniï (496), als teken van dank aan Castor en Pollux.

③ Curia: het politieke hart

Zowat 25 meter voor de ingang van de Curia heeft men onder de grond een monumentje ontdekt dat waarschijnlijk in de oudheid als het **graf van Romulus** beschouwd werd. Het is de zogenaamde **Lapis Niger** of Zwarte Steen. Bij die opgravingen is ook een balkvormig zuiltje of **cippus** aan het licht gekomen, met de oudste en slechts ten dele ontcijferde inscriptie uit de Romeinse geschiedenis. De lettertekens zijn nog half Etruskisch en de regels lopen beurtelings van onder naar boven en van boven naar onder, in zg.

Wist je dat...?

Op het forum Romanum krijg je een goed idee van het “stof der tijden”. Als je het straatniveau van de oudheid vergelijkt met dat van vandaag, bedraagt het verschil gemiddeld vijf tot tien meter. De triomfboog van Septimius Severus bijvoorbeeld stak nog nauwelijks met de kroonlijst boven de grond uit. Onder de middelste boog was in de middeleeuwen dan ook een barbierszaak gevestigd.

INFORMATIE OVER DE VANDAAG OP HET FORUM ZICHTBARE GEBOUWEN (CHRONOLOGISCH)

① De **tempel van Saturnus** werd reeds ingewijd in **500 v.C.**, als één van de eerste monumentale bouwwerken van het forum. Saturnus was een **erg belangrijke agrarische god**. Onder deze tempel was dan ook een onderaardse ruimte voorzien, bestemd voor het uitvoeren van vruchtbaarheidsrites. Die tempel was ook de **schatkamer** van het rijk, vol goud en zilver, ook lang na de val van de pagane cultus. De Saturnustempel is meermaals **verwoest door brand**. Na de laatste brand is hij haastig herbouwd (te zien aan de verschillende

TEMPEL VAN SATURNUS

voeten van de

boustophedon (“het wenden van de ploeg”).

Curia of senaatsgebouw: wat er nu staat, dateert uit de tijd van Diocletianus (283), die na een brand het gebouw in zijn oorspronkelijke vorm terug heeft opgetrokken. De curia dankt haar **behoud** ook aan het feit dat ze in de vroege middeleeuwen (7e eeuw) tot kerk is omgevormd. De marmeren vloer is bijzonder. De **marmeren brokstukken** die in de Curia staan opgesteld waren ooit versieringen van de Rostra, het spreekgestoelte midden op het Forum Romanum. Afgebeeld zijn scènes uit het leven van Trajanus. Op het ene reliëf zien we de “annona” of graanuitdeling door de keizer, op het andere reliëf de kwijtschelding van de schulden. Trajanus kon dit doen door de grote krijgsbuit van zijn militaire campagnes.

Tegenover de Curia, aan de overzijde van de weg, zie je de **Decenniumbasis**, restant van een voetstuk (2x2 m) van een erezuil. De zuil herdenkt het twintigjarige bestaan

VLNR: DE ZUIL VAN PHOCAS, DE DECENNIUMBASIS EN DE ROSTRA

Wist je dat...?

Seks was voor Vestaalse maagden streng verboden tijdens hun dienstjaren: als ze betrapt werden, werden ze levend begraven in een ondergrondse ruimte. Hun minnaar werd doodgeknuppeld.

van het dubbele keizerschap van Diocletianus en Maximianus (samen met het tienjarig bewind van hun vice-keizers Constans en Galerius) in 304. Het bijzondere aan de zuilbasis is de afbeelding van een zg. “su-ove-aurilia” (een offer van varken, schaap én stier)

Links van de triomfboog staan, achter de Decenniumbasis, de restanten van de **Rostra**, de sprekertribune van waarop beroemde politici het volk hebben toegesproken. De huidige plaats van de rostra is door Julius Caesar aangewezen, want daarvoor werden toespraken op de Rostra aan het Comitium gehouden. De naam ‘Rostra’ dankt deze plek aan de overwinning bij de zeeslag te Actium in 338 v.C., toen de snibben (rostra) van de vijandige schepen afgezaagd en hier opgesteld werden. In 43 v.C. hingen ook het hoofd en de handen van de redenaar Cicero aan de rostra als straf.

④ Eén van de eerste religieuze gebouwen op het forum is de Tempel van Vesta en het aangrenzende huis der **Vestaalse Maagden**. Deze priesteressen werden tussen hun zesde en tiende levensjaar geselecteerd uit adellijke families. Ze legden de gelofte van kuisheid af en waren na hun intrede **dertig jaar in dienst**: tien jaar opleiding, tien jaar actieve dienst en tien jaar doorgeven van de kennis.

De Vestaalse maagden hielden het eeuwige vuur van Vesta, godin van de haard, brandende in een tempel die gebouwd was naar de vorm van de oude Romeinse hutten, d.w.z. met een gat in het midden van het dak voor de rook van de haard. De Vestaalse maagden waren alom gerespecteerd: een misdadiger die op weg naar zijn executie een Vestaalse maagd zag, werd terstond in vrijheid gesteld.

⑤ Het grote gebouw rechts naast de curia is de **Basilica Fulvia et Aemilia** (kortweg de 'Basilica Aemilia'). Deze markthal telde twee verdiepingen en de centrale hal meet 24 bij 94 meter. Bronnen vermelden dat de hal is opgericht door de censoren Marcus Aemilius Lepidus en Marcus Fulvius Nobilior in 179 v.C. Het gebouw werd diverse keren gerestaureerd na het uitbreken van een brand. Eén van de laatste keren dat het werd verwoest, was in 410 na Christus tijdens de plundering van Rome door de troepen van Alarik. In de vloer zijn her en der **groene puntjes** te zien: restanten van zilver en brons, vooral munten, die in het marmer zijn gesmolten.

⑥ De **triomfboog van Titus** is gebouwd door de senaat na de dood van keizer Titus (81 n.C.) ter ere van zijn **overwinning op de Joden** en de verovering van Jeruzalem. De plundering van de tempel van Jeruzalem is aangegeven door de **7-armige kandelaar**, de joodse trompetten

(shofars) en de joodse "toonbroden" die worden meege dragen.

PLUNDERING VAN DE TEMPEL VAN JERUZALEM

Dit was en is een **symbolische plaats voor Joden**. Ze weigeren onder deze boog door te lopen, behalve in 1947, bij de stichting van de staat Israël. Toen wandelden de Joden in de omgekeerde richting van de triomftocht van Titus. Een statement van ontvoogding, want in de middeleeuwen moesten de **Joden van Rome** hier onderwerping zweren aan de paus.

Op de **rechterzijde** van de binnenkant ziet men het vierspan waarop Titus zich bevindt, voorafgegaan door de godin Roma, die de paarden aan de leidsels vasthoudt en leidt. Achter de keizer zijn een Victoria en twee mannelijke figuren afgebeeld: een jongeman met bloot bovenlijf en een oude man in toga, die zijn herkend als personificaties van resp. het Volk en de Senaat.

Het **cassettenplafond** in het centrum van de boog stelt Titus voor die door een adelaar (de vogel van Jupiter) naar de hemel gebracht wordt (verwijzing naar de vergoddelijking van een keizer na zijn dood). Op de zijde gericht naar het Colosseum kan men de **oorspronkelijke inscriptie** nog lezen: "De Senaat en het Romeinse Volk [hebben deze boog gewijd]

aan Divus Titus Vespasianus, zoon van Vespasianus Augustus.”

⑦ De **triumfboog van Septimius Severus** en zijn zonen Geta en Caracalla viert de overwinning op de Parthen en het herstel van de orde. Bijzonder aan deze triomfboog is de **damnatio memoriae, de verbanning uit het geheugen**: na de dood van Septimius Severus in 211 worden de beide zonen gezamenlijk keizer. Caracalla laat echter aan het eind van 211 zijn broer Geta vermoorden zodat hij zelf alle macht in handen kan krijgen. Hierna laat

Caracalla alle herinneringen aan zijn broer verwijderen. De triomfboog ontkomt hier ook niet aan en de namen en afbeeldingen van Geta worden ervan verwijderd. Op de grote inscriptie op de attiek kunnen nog de woorden "et Getae nobilissimo Caesari" gereconstrueerd worden aan de hand van de gaten waarin ooit bronzen letters waren vastgezet. Deze originele vierde lijn is toen vervangen door de woorden "optimis fortissimisque principibus".

6. COLOSSEUM

① De bouw van het Colosseum begon onder Vespasianus. Het gebouw werd ingewijd door Titus in **80 n.C.** gedurende een feest van 100 dagen. Bij dit feest moesten negenduizend wilde dieren eraan

geloven. De keizers moesten meer en meer het volk geven waar het om vroeg: brood en spelen. **50.000 mensen** konden hier de spelen bijwonen.

② De naam “**Colosseum**” is afgeleid van het beeld van Nero dat hier stond, een kolossaal beeld van 35 meter hoogte, het grootste bronzen beeld van de klassieke wereld. Achtentwintig olifanten waren nodig om het beeld recht te krijgen.

③ **Buitenkant:** het gebouw bestaat uit vier niveau's, met op het eerste niveau Dorische zuilen, op het tweede Ionische en op het derde Korinthische halfzuilen. Het vierde niveau was voorzien van balken, waarover een velum (een grote doek van lijnwaad) kon gespannen worden tegen de sterke zon. Het spannen van het doek werd wegens de complexiteit van de taak toevertrouwd aan matrozen...

④ **Tribunes:** er was een complex systeem van toewijzing van plaatsen, gebaseerd op de sociale hiërarchie: elke stand, elke etnische afkomst had zijn plaats en aparte ingangen. Het dichtst bij het midden zaten de senatoren – zoals we kunnen zien aan de reconstructie van hun zitjes uit de jaren '30 –, op het tweede niveau de ridders enzovoort. Hoger dan de vrije mannen zaten vrouwen en kinderen. Helemaal bovenaan was de plaats voor de slaven, die rechtstaand de spelen volgden. Iedereen ging binnen langs de ingang die hetzelfde nummer droeg als zijn toegangsbiljet (tessara). Het systeem van in- en uitgangen was zo vernuftig dat men, zelfs bij een tjokvol amfitheater, iedereen buiten kon krijgen in 15 minuten langs de “vomitoria” (“spuigaten”).

⑤ **Arena:** het colosseum had een houten vloer met daaronder een heel systeem van kamers en kooien voor wilde dieren. Hier stonden ook verschillende tuigen die naar omhoog gehesen konden worden. De gladiatoren maakten gebruik van de

Wist je dat...?

Voor de bouw van het Colosseum zette Vespasianus in 72 n.C. twaalfduizend Joodse dwangarbeiders in. Zij moesten hierbij een rij van tweeëntwintig kilometer lang vormen om bakstenen aan elkaar door te geven, waarbij geen steen de grond zou hebben geraakt.

ingang aan de ene zijde van de langste as (die leidde naar de *Ludus Magnus*, hun kazerne) en hun lijken werden afgevoerd langs de andere kant van die as. In het midden hielden ze halt voor de keizer met de woorden: “Ave Caesar, morituri te salutant.” (Gegroet, Caesar, zij die gaan sterven, groeten u).

⑥ **Spelen tussen gladiatoren:** de gladiatoren waren ingedeeld in **verschillende familiae** of groepen, met elk hun specifieke bewapening. Zo had men de Samniet, met schild, kortzwaard en pluimhelm, de Thraciër met zijn klein rond schild en een kromzwaard, de Retiarius met een net en een drietand, de Secutor en de Murmillo. Gevechten werden in regel gehouden tussen paren van de verschillende familiae. **Het leven van de gladiatoren** werd soms om financiële redenen gespaard, want de organisator moest betalen aan de trainer voor elke verloren gladiator. Soms werden alle verliezers gedood: dit betekende dat de organisator bijzonder genereus was... **Na de dood van een gladiator** verzekerde men zich hiervan met een gloeiend ijzer (als een manier om *schijndood* te ontmoedigen), waarna de gladiator werd afgevoerd door mensen die verkleed waren als Charon, veerman van de

Onderwereld. De overwinnaar kreeg een krans en soms ook geld of vrijheid.

⑦ **Spelen met wilde dieren:** Naast gladiatorenspelen waren er ook imitaties van jachtpartijen op wilde dieren (venationes). De venationes werden populair eens de Romeinen het bassin van de Middellandse Zee hadden veroverd en beschikten over leeuwen, panters, nijlpaarden etc. Het publiek zag zo voor het eerst een neushoorn die door Pompeius was meegebracht in 55 v.C. en een giraf die door Caesar werd opgevoerd in 46 v.C. Soms was het een **gevecht mens/dier, soms twee dieren** tegen elkaar (zoals een beer tegen een neushoorn), soms een jacht met een net. Tijdens een venatio creëerde men een sfeer met attributen en decors die werden opgesteld. Deze encenseringen gebeurden

Wist je dat...?

Onder de bakstenen werd een soort beton gebruikt dat gemaakt was van vulkanisch zand uit Napels. Dit werd zelfs onder water hard. Zo kon het Colosseum onder water gezet worden voor het naspelen van zeeslagen... Dit soort spelen duurde evenwel slechts tot de aanleg van de ondergrondse kooien door Domitianus.

ook wanneer zeeslagen nagespeeld werden. De slagen wilde men zo realistisch brengen dat men er zijn hand niet voor omdraaide om de hele arena met water te vullen!

⑧ **Damnatio ad bestias:** een laatste gebruik was de **doodstraf voor misdadigers**, die aan de wilde beesten werden gegeven. Ook christenen werden aan deze straf onderworpen.

Wist je dat...?

De Romeinen organiseerden in het Colosseum soms ook gevechten tussen blinden. Daaraan moeten ze naar men vertelt nogal wat plezier beleefd hebben.

⑨ **De christelijke keizers in de 4de eeuw schaften alle vormen** van spelen, behalve de venationes, af. In 523 werden ook deze voor het laatst opgevoerd. Daarna werd het Colosseum gebruikt als woonvertrek en als steengroeve. Aan deze ontmanteling werd pas in de 18de eeuw een einde gesteld door paus Benedictus XIV die in het Colosseum een kruisweg oprichtte ter nagedachtenis van de christenen die hier de dood vonden.

7. DE BOOG VAN CONSTANTIJN

① Dichtbij het Colosseum vinden we de triomfboog van Constantijn, opgericht in **312** ter herdenking van de overwinning van Constantijn op Maxentius bij de Ponte Milvio. Constantijn had voor zijn overwinning een wolk zien verschijnen met het kruis en de boodschap “in hoc signo vincis”, “in dit teken zult gij overwinnen”. Na deze overwinning werd hij, en na hem het Romeinse Rijk, christelijk.

② De boog is opvallend genoeg gemaakt met gerecupereerde elementen uit verschillende oudere monumenten.

8. CIRCUS MAXIMUS

① In de republikeinse tijd werden hier voor het eerst houten tribunes gebouwd.

② De renbaan zelf werd in tweeën gedeeld door een 217 meter lange aarden ophoping, de **spina** (Lat. voor ruggegraat). Op de uiteinden hiervan stonden de **metae** (eindpalen) waar de wagens om heen moesten rijden. De spina bood verder plaats aan een aantal kleine heiligdommen zoals het ondergrondse altaar voor Consus (Ara Consi) en twee Egyptische obeliskken op de uiteinden.

③ **Julius Caesar** begreep goed dat het volk brood en spelen wilde en liet het circus rond 50 v.C. verder uitbreiden. De renbaan bereikte toen zijn maximale grootte: 600 meter lang en 225 meter breed. Augustus en Claudius verfraaiden het circus verder.

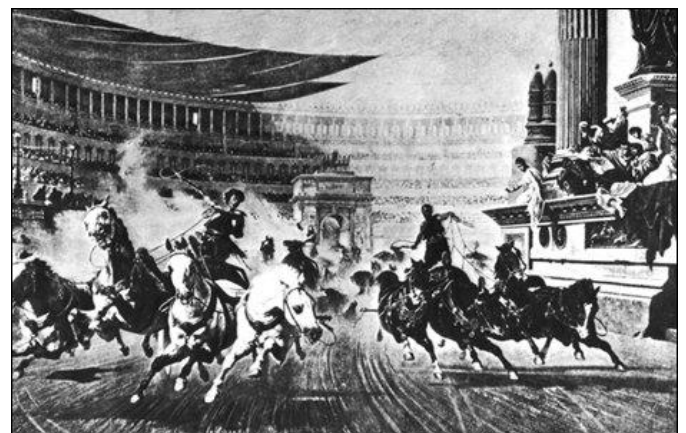
③ Traianus liet het circus nogmaals op grootse wijze herstellen na een zware brand. Het circus was toen **drie verdiepingen hoog** met aan de buitenzijde open arcaden (booggangen). In

de arcaden op de begane grond waren allerlei winkels, wedkantoren en bordelen gevestigd. Na Traianus is het Circus Maximus niet meer wezenlijk uitgebreid.

④ Op het hoogtepunt van het rijk konden in het circus **150.000 toeschouwers** plaatsnemen om de wedstrijden te aanschouwen. In het Circus Maximus mochten vrouwen en mannen gewoon naast elkaar plaatsnemen, iets wat in het Colosseum en de theaters zeker niet gebruikelijk was.

⑤ Het Circus Maximus is tot 549 in gebruik geweest. In de eeuwen daarna raakte het sterk in **verval**. De tribunes werden afgebroken zodat de stenen en het marmer gebruikt konden worden om nieuwe kerken en paleizen te bouwen. Na de renaissance was er al bijna niets meer van het grote bouwwerk overgebleven.

⑥ Hoewel hier ook wel gevechten tussen gladiatoren en atletiekwedstrijden werden georganiseerd, was het Circus Maximus toch in de eerste plaats bedoeld voor **wagenrennen**.

WAGENRENNEN

Op de feestdagen werden vanaf de tijd van keizer Nero tot vierentwintig races per dag gehouden. In uitzonderlijke gevallen

kon dit zelfs oplopen tot 100 races per dag.

⑦ De wedstrijden bestonden uit **vier teams**: de Roden (Russata), de Groenen (Prasina), de Witten (Albata) en de Blauwen (Veneta). Meestal werd er met een vierspan gereden, maar soms reden ze ook met acht paarden. De wagens startten vanuit de carceres waar twaalf startkooien naast elkaar stonden. De magistraat belast met de organisatie van de spelen gaf het startsein waarna de hekken van de kooien opengingen. In een vijf kilometer lange race moesten de wagens **zeven keer om de spina heen rijden**. Bij de **metea**, de keerpalen op de hoeken van de spina, was het de bedoeling om de bocht zo kort mogelijk te nemen om zo de tegenstanders te hinderen. Vele wagens sloegen hier om, waarbij het regelmatig voorkwam dat de mannen uit de wagens vielen. Ze werden meegesleurd door de paarden en vonden

zo de dood, dit tot groot vermaak van het Romeinse publiek. De mannen waren veelal slaven of vrijgelatenen met een lage sociale status. Zij konden door de grote populariteit van de wagenrennen echter veel roem (en geld) vergaren.

⑧ Op de spina stonden aan beide uiteinden zeven eieren en zeven met water gevulde bronzen dolfinen opgesteld. Hiermee werden de **verreden rondes** afgeteld. Bij iedere doorkomst werd een ei verwijderd en een dolfin omgekiept zodat het water in een marmeren bak terecht kwam.

⑨ De **obelisk** die hier op de meta stond is nu te zien aan de basiliek van Sint Jan in Lateranen.

Na het circus gaan we door naar de Piazza della Bocca, waar we ook de Cosmedinkerk vinden.

9. PIAZZA BOCCA DELLA VERITÀ & SANTA MARIA IN COSMEDIN

① Dit plein was vroeger het Forum Boarium (**Rundermarkt**), dicht bij de haven.

② Op de piazza zijn nog twee klassieke tempels te zien. De ronde **Tempel van Hercules Invictus** uit de 2e eeuw v.Chr. en de vierkante **Tempel van de havengod Portunus** uit de 1e eeuw v.Chr. Deze tempeltjes werden in de middeleeuwen omgebouwd tot kerk en zijn bewaard gebleven.

③ Tegenwoordig heet het Forum Boarium "Piazza Bocca della Verità", naar het bekende beeld **La Bocca della Verità** dat in het voorportaal van de Santa Maria in Cosmedin kerk staat.

PORTUNUSTEMPEL

De Bocca ("mond") is wellicht een 4de-eeuwse deksteen van een put. De legende wil dat deze steen leugens ontmaskert door de hand van de leugenaar eraf te bijten. In de **middeleeuwen** was dit een procedure om misdadigers te testen. Men zegt dat de rechters, als ze overtuigd waren van schuld, het beeld een handje hielpen bij zijn taak door er een beul met een scherp zwaard achter te zetten... Vandaag zweren jongens hier aan hun meisje dat zij hun eerste liefde is. En wie liegt, zal het geweten hebben...

BOCCA DELLA VERITÀ

"Dit gebeurde nu bijna met een jonge vrouw, een schone Trasteveriaanse. Haar man was veel ouder dan zij en vaak weg voor zaken. De schone vond dan troost bij een Don Juan, die haar slechts des nachts opzoekt en dan alleen nog gemaskerd.

Het geroddel van de buurt kwam de echtgenoot spoedig ter ore, doch toen hij zijn vrouw op 't

④ De kerk **Santa Maria in Cosmedin** (6de eeuw – Romaanse campanile uit de 12de eeuw) staat op de plaats waar vroeger een tempel voor Hercules stond, wellicht een trefpunt voor Griekse handelaars die zich hier thuis voelden. Het opvallendste

matje riep, ontkende deze iedere vorm van echtelijke ontrouw. Maar het gerucht is even hardnekkig en onuitroeibaar als onkruid. Ten einde raad daagde de man zijn vrouw uit haar onschuld te bewijzen bij de Bocca della Verità.

De ontrouwe zag zich voor een groot dilemma geplaatst: als zij weigerde op de uitdaging in te gaan, dan zou zij daardoor haar schuld bekennen; de handschoen opnemen echter ... niemand weet wat er dan had kunnen gebeuren. Voorlopig bleef ze halsstarrig volhouden dat zij haar man niet bedrogen had en dus geen reden zag naar het gevreesde godsoordeel te gaan; maar intussen raadpleegde ze haar minnaar, en samen bedachten ze een list. Zij stemde uiteindelijk toe zich naar de Bocca te laten brengen.

Toen de gewichtige dag was aangebroken, trok het gezelschap van Trastevere naar de Cosmedinkerk, gevolgd door een schare nieuwsgierige burens, die vol verwachting het schouwspel wilden meemaken. De jonge minnaar had zich, met een masker, onder de menigte gemengd en toen de vrouw op het punt stond naar de Bocca te stappen, duwde hij zich een weg door het volk heen en, terwijl hij haar hartstochtelijk omhelsde en kustte, riep hij uit: "Zij is zo mooi en jong; zo iemand kan toch geen leugen hebben geuit!"

Met een glimlach van begrip liep la bella Trasteverina naar de Bocca, plaatste haar hand in de open mond en zei resoluut: "Ik zweer dat ik nooit door iemand anders dan mijn man en deze jongeling ben gekust!"

Behoef ik u nog te vertellen, dat het mooie handje onbeschadigd uit de muil te voorschijn kwam?"

voorwerp van de kerk is een **steen met daarin de afdrucken van, zo wordt**

gezegd, de knieën van de apostel Simon Petrus (witte Simon). Het verhaal gaat dat Simon Magus (zwarte Simon, een tovenaars) de apostel Simon uitdaagde. Hij wilde bewijzen dat zijn krachten groter

waren dan die van God door boven de kerktoeren te zweven. Simon Petrus gooide zich op de knieën en bad vurig tot God. De tovenaer viel te pletter. Deze steen bevindt zich bij de trap naar de crypte. Het marmer van de steen zou zo ontroerd zijn door het gebed van Simon Petrus, dat het zich heeft geplooid naar de vorm van zijn knieën.

Daarnaast zijn ook de **mozaïeken** uit 1140 indrukwekkend (apsis en architraaf), net als de **Cosmatenvloer**. Voor geliefden is dit een bijzondere plaats: hier worden de relicten bewaard van **St Valentijn**.

10. VATICANSE MUSEA

❶ De Vaticaanse Musea is een complex met verschillende musea. Het hoogtepunt, de Sixtijnse kapel, komt aan het einde van elk bezoek. Daarna kan men niet meer opnieuw binnen. Het is dus belangrijk om niet direct door te hollen naar de Sixtijnse Kapel.

❷ Het is natuurlijk onbegonnen werk alles in de Musea te bezoeken of te bespreken. Daarom maken we hier een selectie en bespreken we hier enkele **hoogtepunten** in detail: de **Pinacoteek** of Schilderijenafdeling, het **Pio Clementino** museum van klassieke beeldhouwkunst, de **Stanzen van Rafaël** en de **Sixtijnse Kapel**. Ook de **Chiaramontivleugel** en de **Borgia-apartemen** worden kort besproken. Het rustigste en meest genietbare deel van het hele museum is ongetwijfeld de Pinacoteek. In de Stanzen en de Sixtijnse Kapel moet men zich over de drukte heen zetten.

a het bezoek aan dit plein nemen we het avondmaal. Na het avondmaal bezoeken we de Piazza Navona, het mooiste plein van Rome.

Morgen bezoeken we de Vaticaanse Musea, het Sint-Pietersplein en de Basiliek. Na dit bezoek is iedereen vrij om de namiddag zoals hij wenst in Rome door te brengen. We spreken tegen de avond af aan het Pantheon. Na het bezoek aan het Pantheon nuttigen we de maaltijd. 's Avonds zakken we af naar de Trevifontein.

❸ De pinacoteek (n° 33)

De Heilige Hiëronymus (1480) – da Vinci

Een indringend schilderij van Da Vinci... Hier is de kerkvader, normaal voorgesteld met kardinaalsmuts en boek, afgebeeld in de woestijn waar hij zich teruggetrokken had om in **ascese** aan zijn bijbelvertaling te werken. Vol ontzag is hij voor het Kruis van Christus neergeknield, terwijl hij in zijn rechterhand een steen vasthoudt waarmee hij zich op de borst slaat. De enige verwijzing naar zijn identiteit is de

leeuw, die meer als een symbool dan als een levend dier voor hem ligt.

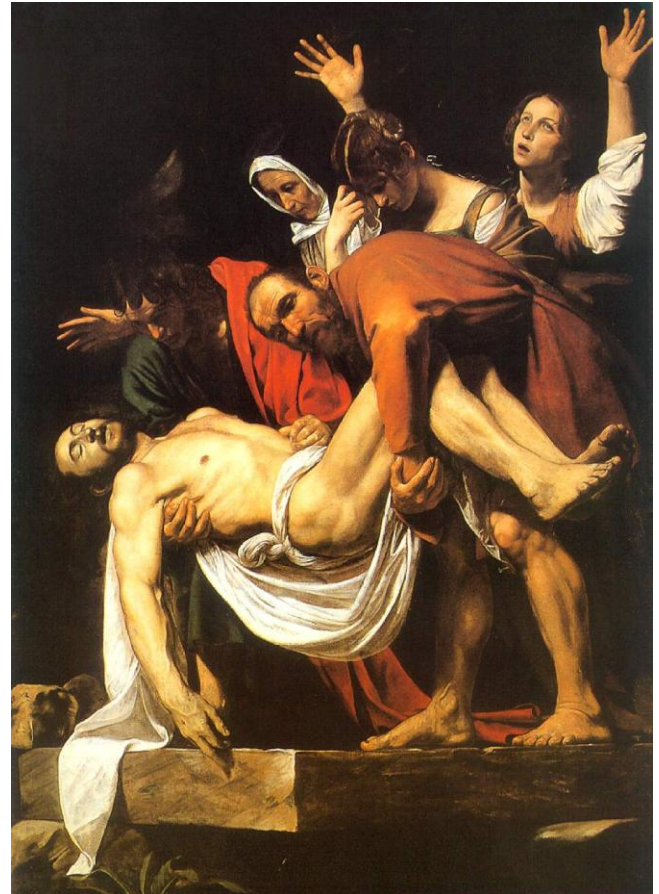
De Transfiguratie (1520) – Rafaël

Rafaëls laatste werk en zijn spiritueel testament. Bovenaan zien we Christus in Transfiguratie op de berg Tabor (zijn houding voorspiegelt zijn kruisiging). Onderaan zien we een scène die een daaropvolgend bijbelverhaal toont: een moeder wijst op haar bezeten zoontje. De apostelen kunnen niets voor de jongen doen, maar Jezus geneest hem terstond wanneer hij terugkomt. Rafaël kreeg de opdracht het moeilijke **thema van de menselijk én goddelijke natuur van Christus** te verbeelden en koos de samensmelting van deze twee verhalen. De opzet van het altaarstuk was zo dat de Goddelijke natuur dadelijk te zien was voor de gelovigen, maar dat enkel de priester die de mis las het onderste

beeldvlak kon zien. Dit toont Jezus als Verlosser van al het lijden. De keuze voor **Christus als genezer** houdt meteen een verwijzing naar de schenker in (Italiaans: Medici/artsen). Opvallend aan dit werk is de **expressieve belichting**. Dit werk zal later meesters als Caravaggio inspireren.

De graflegging (1601) – Caravaggio

Dit dramatisch werk waar de hysterie bovenaan plaats maakt voor de **verstilling** onderaan het werk. Let bij Caravaggio ook steeds op de plaatsing van de **handen**: Christus raakt de aarde aan met zijn dood, de mensheid wordt hierdoor verzoend met de hemelen.

📍 Museo Pio-Clementino (n° 5)

Het Museo Pio-Clementino herbergt onvergetelijke klassieke sculpturen.

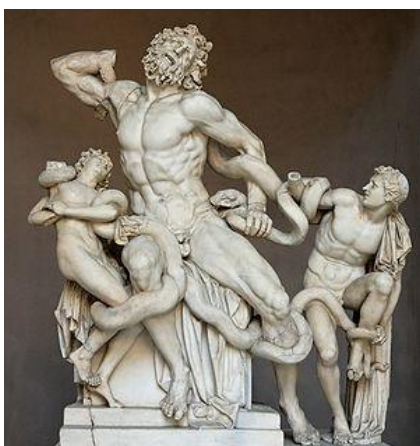
Een van de mooiste beelden is de enige goede marmeren kopie van een bronzen

meesterwerk van de Griekse beeldhouwer Lysippos (omstreeks 320 v.C.). Bij dit beeld, de **Apoxyomenos** ("Schraaper"), is de olympische winnaar niet als stralende held neergezet. De uitputting na de inspanningen van de strijd is duidelijk van zijn lichaam af te lezen. Vermoeidheid straalt uit zijn ogen, die doelloos in de verte kijken, terwijl hij ondertussen het stof van de arena van zijn huid schraapt. Zijn rechterarm houdt hij gestrekt om met de 'strigilis' (schraapijzer) in zijn linkerhand het vuil van de strijd te verwijderen.

APOXYOMENOS

Verder vinden we hier ook de beroemde **Laocoöngroep** waar de Trojaanse priester Laocoön zijn twee zoontjes probeert te redden van een zeemonster, maar zelf vernietigd wordt. Een hellenistisch meesterwerk dat in 1506 werd gevonden.

LAOCOÖNGROEP

Apollon Sauroktonos ('de Hagedisdoder'), een Romeinse kopie van Praxiteles.

Uit christelijke tijden zijn vooral de porphyren **sarcofagen van Constantia en St Helena** (resp. de dochter en moeder van Constantijn) indrukwekkend. De sarcofaag van Helena was eerst bedoeld voor Constantijn zelf, vandaar de militaire iconografie.

In de "cortile del Belvedere" wordt de **Apollo Belvedere**, een Romeinse kopie naar een origineel van Leochares, bewaard (330 v.C.).

5 Chiaramontivleugel (n° 7)

De door paus Pius VII Chiaramonti opgezette en naar hem genoemde afdeling 'Museo Chiaramonti' is eigenlijk een 300 meter lange gang, waarin zich de busten en beelden van belangrijke figuren bevinden.

Een kopie van Polykleitos' 'Lansdrager' siert deze gang, evenals de **Augustus della Prima Porta**, een beeld van keizer Augustus als eeuwig jonge overwinnaar.

AUGUSTUS DELLA PRIMA PORTA

6 De Borgia appartementen (n° 22)

De Borgia appartementen bevatten de collectie **Moderne Religieuze Kunst**. De meerderheid van de werken werd aan de Heilige Stoel geschonken door de artiesten zelf of door verzamelaars.

Er zijn werken van o.m. Auguste Rodin, Vincent van Gogh, Paul Gauguin, Wassily Kandinsky, Marc Chagall, Paul Klee, Giorgio de Chirico, Oskar Kokoschka, Francis Bacon, Salvador Dalí en Pablo Picasso.

7 De Stanzen van Rafaël

De eerste Stanza die we betreden is de "**Sala di Costantino**", de zaal van Constantijn, de eerste christelijke keizer.

Wist je dat...?

Toen Julius II na zijn verkiezing de pauselijke vertrekken betrok, apprecieerde hij de wandschilderingen maar matig. Overal kwam hij de afbeelding van zijn gehate voorganger Alexander VI tegen. Hij besloot dan maar te verhuizen naar de tweede verdieping en de vertrekken aldaar opnieuw in te richten. Hiervoor haalde hij eind 1508 Rafaël naar Rome. In 1509 begon Rafaël met het werk aan de Stanza della Segnatura, de privébibliotheek van Julius II. Zijn eerste fresco, De School van Athene, viel zozeer in de smaak dat hij ook de andere 3 vertrekken of Stanze mocht schilderen...

Deze kamer is pas geschilderd na de dood van Rafaël, door zijn leerlingen. Daarom is ze de minst beroemde der Stanze. In deze Stanze zien we **vier episodes uit het leven van Constantijn**, die de **overwinning van het christendom op het heidendom** verbeelden: het visioen van het kruis, de slag bij de Milvische brug, de "Donatio Constantini" (dit is de vermeende schenking van wereldlijke macht vanwege Constantijn aan de pausen, een daad waarop de pausen later hun wereldlijke macht baseerden. De schenking is evenwel nooit gebeurd en de zogezegde documenten bleken vervalsingen). Een laatste episode is de doop van Constantijn.

De **tweede Stanza** is de ontvangskamer van Julius II. Voor de fresco's in deze "**Stanza d'Eliodoro**" ontwierp Rafaël een reeks beelden om de **macht van de Kerk** –

en vooral die van Julius II – aanschouwelijk te maken. Zo werd de **Verdrrijving van Heliodorus** uit de tempel van Jeruzalem als waarschuwing aan de Fransen opgevat, die op dat moment delen van de kerkelijke staat bezet hielden (1512). Julius II kijkt toe in de draagstoel links. Ook zien we ontmoeting van paus **Leo I en Attila de Hun** (interessant genoeg was voor het gezicht van Leo I eerst Julius II het model, maar na diens dood veranderde Rafaël dit in het gezicht van de nieuwe paus, Leo X). Dit schilderij, waar een paus Italië vrijwaart, had een grote politieke betekenis. Een derde schilderij toont ons de **bevrijding van Petrus** uit de kerker door een engel, en een laatste schilderij toont het **wonder van Bolsena**, waar een priester die twijfelde aan de transfiguratieleer het brood zag bloeden tijdens de mis (Julius II zit aan de andere zijde van het altaar als getuige van het mirakel).

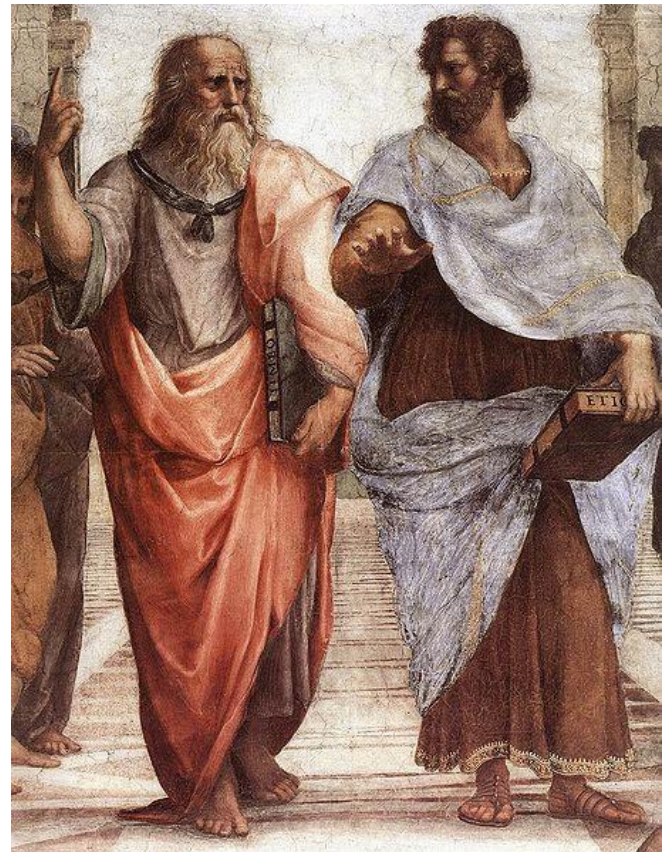
De ‘**Stanza della Segnatura**’ is veruit de **beroemdste der Stanze**. In overeenstemming met de traditionele eisen voor bibliotheken waren de vier muurvlakken bestemd voor een voorstelling van de belangrijke wetenschappen: **theologie, filosofie, rechten en poëzie**. Op het plafond zijn in vier grote tondi deze

Wist je dat...?

De “Stanzen” of Pauselijke vertrekken van de Renaissancepaus Julius II werden door Rafaël ingericht. Vooral de derde kamer, de Stanza della Segnatura, of bibliotheek, is meesterlijk geschilderd.

faculteiten gepersonifieerd. Op de muren worden de grootste vertegenwoordigers

van elke wetenschap afgebeeld. In deze boogvormige wanddelen heeft Rafaël de vaste thema's op eigen wijze verwerkt. Hij plaatste de figuren niet zomaar naast elkaar, maar integreerde ze stuk voor stuk in het beeldverhaal.

RAFAËL, DE SCHOOL VAN ATHENE (DETAIL) MET PLATO DIE ZIJN LEER UIT HET HOGERE HAALT (L) EN ARISTOTELES DIE NAAR BENEDEN WIJST (R).

Het bekendste schilderij is de uitwerking van de filosofie, in **de School van Athene**. Voor de weergave van de **Filosofie** heeft Rafaël een antieke omgeving gekozen, waarin de beroemde filosofen in kleine discussiërende groepjes staan afgebeeld. In het midden staan de belangrijkste filosofen van de Oudheid, **Plato en Aristoteles**, die geheel in hun gesprek verdiept zijn. Plato draagt zijn boek *Timaios* onder de arm, waarin hij zijn gedachten over de oorsprong en de schepper van de kosmos uiteenzet, terwijl Aristoteles zijn *Ethica* in de hand houdt, dat over het juiste gedrag van mensen

gaat. Door zijn vinger omhoog te richten wijst Plato symbolisch naar de bron van de hogere inspiratie in het ideeënrijk, terwijl Aristoteles naar de aarde wijst, het uitgangspunt van alle natuurwetenschappen. Voor hen ligt **Diogenes** op de trap, de filosoof die alle materiële zaken en de daarmee verbonden levensstijl van de hand wees. Links naast Plato is zijn leraar **Socrates** (in groene mantel) afgebeeld. In de gestalte uiterst rechts bij de pilaar kijkt **Rafaël** zelf toe (met zwarte baret). We zien ook nog de pre-Socratische filosoof **Heracleitos** (een portret van Michelangelo) die leunt tegen een blok marmer en aan het schrijven is. Naast hem – rechtstaand met zijn voet op een blok marmer – staat Parmenides. Rechts zien we Euclides die de geometrie uitlegt, Zoroaster die de hemelse sfeer vasthoudt en Ptolemaïus die de aardse sfeer vasthoudt. Links, met de aardse lauwerkrans, zien we Epicurus.

De Parnassus. Om de **poëzie** uit te beelden, koos Rafaël ervoor een muziekmakende Apollo op de Parnassus te schilderen, omringd door negen muzen en beroemde antieke en contemporaine dichters. Onder hen kunnen we in de linkergroep de blinde **Homerus**, links van

HOMEROS, IN HET BLAUW, CENTRAAL ONDER DE DICHTERS

hem **Dante**, rechts vermoedelijk **Vergilius** en links op de voorgrond **Sappho** herkennen.

de Theologie wordt uitgebeeld met “het Dispuut over het Heiligste Sacrament” op de muur tegenover de school van Athene. In dit fresco verzinnebeeldt de heilige Drievuldigheid de overwinnende Kerk. Op het onderste plan vinden we de militante kerk. Heel wat historische figuren werden opgenomen: zo **Dante** met lauwerkrans achter de paus verst rechts en **Fra Angelico** links, in monnikpij.

De laatste der vier Stanze is de zg. “**Stanza van het vuur in Borgo**”, naar een brand in Borgo (Rome) die de paus door een zegening bedwong. De drie andere schilderijen werden geschilderd door Rafaëls leerlingen. Ze tonen de kroning van Karel de Grote in 800, de eed van paus Leo III en de overwinning van paus Leo IV tegen de Saracenen in Ostia (849).

③ De Sixtijnse Kapel

De muurvlakken onder de ramen zijn in 1481-1483 door verschillende kunstenaars van fresco's voorzien: o.m. Botticelli, Ghirlandaio, Piero di Cosimo, Perugino, Luca Signorelli.

25 jaar later gaf paus Julius II de opdracht aan **Michelangelo** om het plafond te beschilderen. Eerst werd hij geassisteerd door enkele collega's, maar Michelangelo wilde liever alleen werken en ontsloeg de assistenten. Hij was hier 4 jaar mee bezig (1508-1512). Terwijl hij de schilderijen maakte lag hij constant op zijn rug. Het plafondgewelf maakte samen met zijn fresco 'Het Laatste Oordeel' de kapel tot het hoogtepunt van de renaissance-schilderkunst.

Het **plafond** zelf is verdeeld in negen vlakken. Op de eerste vijf vlakken wordt het **verhaal van de schepping** verteld. Elk

vlak beeldt een fase van de schepping uit, te weten: de Scheiding van Licht en Duisternis, de Schepping van Zon, Maan en planeten, de Scheiding van Land en Water, de Schepping van Adam en tenslotte de Schepping van Eva.

SCHEPPING VAN ADAM

Het zesde vlak is beschilderd met het verhaal van de **Zondeval** en de verdrijving uit het Paradijs. Het zevende, achtste en negende vlak vertellen het verhaal van **Noach** in 3 fasen, te weten: het Offer van Noach, de Zondvloed en de Dronkenschap van Noach. Zo beschrijft Michelangelo in de Sixtijnse kapel de **hele christelijke werkelijkheid**: in een pure staat geschapen (Schepping), vervalt de mens tot zonde (Zondvloed), maar Christus is onze redder (het Laatste Oordeel).

Dat **Christus het eindpunt van de Geschiedenis** is en dat de hele wereld zijn

komst anticipeert, wordt benadrukt doordat de vierkante beeldvlakken aan de zijkanten van het plafond door Michelangelo werden gevuld met **vijf profeten en vijf sibillen**.

Sibillen waren profetessen uit de Klassieke wereld. Ze komen niet voor in de Bijbel, maar omdat er verhalen rondgingen dat de sibillen de komst van Jezus Christus hadden voorspeld, schilderde

Michelangelo ze toch in de kapel – zo **integreert hij de Klassieke Oudheid in** de boodschap van **het Christendom**. De sibillen die afgebeeld zijn, zijn die van Delphi, van Erythrea, van Cumae, van Perzië en van Libië. Op de driehoekige vlakken aan de zijkanten van het plafond staan afbeeldingen van de voorouders van Christus, zoals ze beschreven staan in het Evangelie van Mattheus. Op de linkerzijwand van de kapel zijn episoden uit het leven van Mozes afgebeeld, op de rechterzijwand episoden uit het leven van Christus. De beschilderde nissen tussen de ramen bevatten portretten van in totaal 28 pausen.

Het laatste oordeel – De engelen onder in het midden blazen de hoorns om op de Dag des Oordeels de doden tot leven te wekken. Een van hen houdt het boek vast waarin alles is opgetekend. Op grond daarvan oordeelt Jezus. Aan de ene zijde zijn de uitverkorenen te zien die door engelen naar de hemel worden gevoerd. Aan de andere zijde de verdoemden die in de hel belanden.

Christus zit boven in het midden, met zijn moeder Maria als Middelaars aan zijn zijde. De twee grote mannen zijn Paulus (links) en Petrus (rechts, met in zijn handen sleutels). De figuur rechts onder Jezus stelt de heilige Bartolomeüs voor,

Wist je dat...?

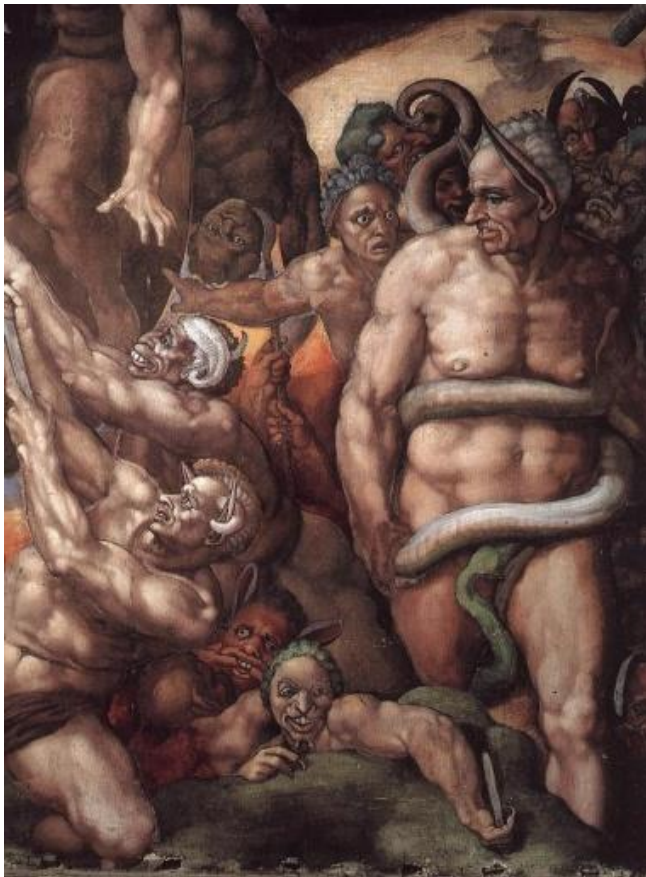
Het schilderen van de kapel eiste een zware tol. Toen Michelangelo klaar was met de Sixtijnse kapel kon hij naar verluidt alleen nog maar lezen door het boek of de brief in kwestie boven zijn hoofd te houden.

maar is ook een **zelfportret van Michelangelo**. In zijn hand een **sterfelijke vel** met het gezicht van Michelangelo.

BARTHOLOMEÛS STROOPT ZIJN AARDSE HUID AF (ZELFPORTRAIT MICHELANGELO)

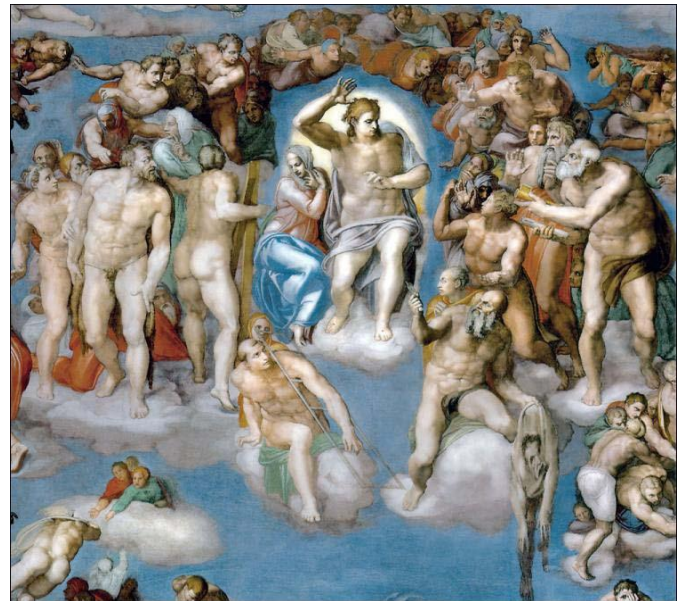
Michelangelo liet zich voor de hel inspireren door de Inferno van **Dante Alighieri**. Charon jaagt de verdoemden zijn boot uit en de hel in, waar **Minos** (met de slang die zijn geslacht verslindt) klaar staat om als rechter op te treden. Het hoofd van Minos is een **portret van pauselijk ceremoniemeester Cesena**.

KONING MINOS IN DE ONDERWERELD

Al tijdens het schilderen van “het Laatste Oordeel” klaagde deze over de vele naakten in het werk. Uit ergernis zou Michelangelo hem als koning van de onderwereld hebben vereeuwigd. Toen de kardinaal de paus smeekte Michelangelo te dwingen dit te veranderen, antwoordde die dat hij nog wel iets had kunnen doen als de afbeelding in het vagevuur was gesitueerd, maar dat hij over de hel absoluut niets te zeggen had...

Bovenin, in de lunetten, zien we de **symbolen van de passie van Christus**, zoals het kruis, de doornenkrans, de zuil waartegen Jezus gegeseld werd, de speer...

HET LAATSTE OORDEEL

Wist je dat...?

De hedendaagse strengheid in de Sixtijnse kapel laat het niet vermoeden, maar in 1787 heeft Goethe nog in de Sixtijnse kapel geluncht, waarna hij op de pauselijke troon eendutje deed. Al evenmin is het begrijpelijk dat hij daarna een ladder tegen “Het Laatste Oordeel” mocht plaatsen om de figuren van het fresco te calqueren...

11. DE SINT-PIETERSBASILIEK

❶ De kerk werd tussen 1506 en 1626 gebouwd in **barokarchitectuur** op **de plaats van het vroegere Circus van Nero**, waar volgens de overlevering **Petrus**, apostel en eerste Paus, **gekruisigd en begraven** werd.

❷ De eerste Sint-Pieter werd gebouwd door keizer Constantijn de Grote in 324. Het gebouw had de vorm van een basilica, een veelgebruikte vorm in de oudheid. In de vijftiende eeuw was de oude Sint-Pieter, na elfhonderd jaar, in zeer slechte staat. In 1506 werd de **oude basilica gesloopt** en werd in opdracht van Julius II een nieuwe kerk ontworpen door **Bramante**. De enorme sommen geld die met de bouw gemoeid waren, werden vooral door de opbrengst van de aflatenhandel gefinancierd.

❸ Verschillende architecten namen over en deden er het hunne mee, tot **Michelangelo pro deo** de bouw overnam. Hij ontwikkelde de koepel. Veel van de interne decoraties, waaronder het reusachtige baldakijn onder de koepel, zijn gemaakt door de Italiaan Gian Lorenzo Bernini, die in Rome veel kunstwerken op zijn naam heeft staan.

❹ Het **Sint-Pietersplein** werd door Bernini ontworpen, evenals de zuilengalerijen die de moederlijke armen van de katholieke kerk symboliseren.

❺ **Deuren** - De deur geheel links, de zogenaamde **Deur van de Dood**, werd in 1964 gemaakt door de Italiaanse beeldhouwer Giacomo Manzù en toont de laatste scènes uit de levens van o.a. Christus, Sint Petrus en paus Johannes XXIII. Bij het overlijden van een paus verlaat de kist met diens lichaam de basiliek via deze deur, vandaar de naam. De rechterdeur is de **Porta Santa** of Heilige Deur. Deze wordt slechts in jubileumjaren door de paus geopend, en is de rest van de tijd aan de binnenkant dichtgemetseld.

❻ In het **voorportaal** of narthex staan aan weerszijden twee beelden van Karel de Grote en Keizer Constantijn de Grote. Die laatste verleende met het Edict van Milaan de christenen godsdienstvrijheid.

❼ Momenteel bevinden zich in de Sint-Pieter 395 beelden, 44 altaren en 135 mozaïeken. Er is slechts één enkel schilderij in de hele Sint-Pieter, omdat deze kerk voor schilderkunst te vochtig is. De Sint-Pieter heeft een oppervlakte van 15.160 vierkante meter, en biedt ruimte aan ongeveer 60.000 mensen.

❽ Een van de bekendste beelden is de **Pietà van Michelangelo**. Het is een beeld van Maria met de dode Jezus in haar armen. Het ontroerende beeld is het enige dat door Michelangelo is gesigneerd (op de borstband van Maria).

❾ Aan het verste uiteinde van het schip in het midden van de absis, achter het baldakijn, staat de **Cathedra Petri**, de

Troon of Heilige Stoel van Petrus. Deze stoel werd ingewerkt in een pralstuk.

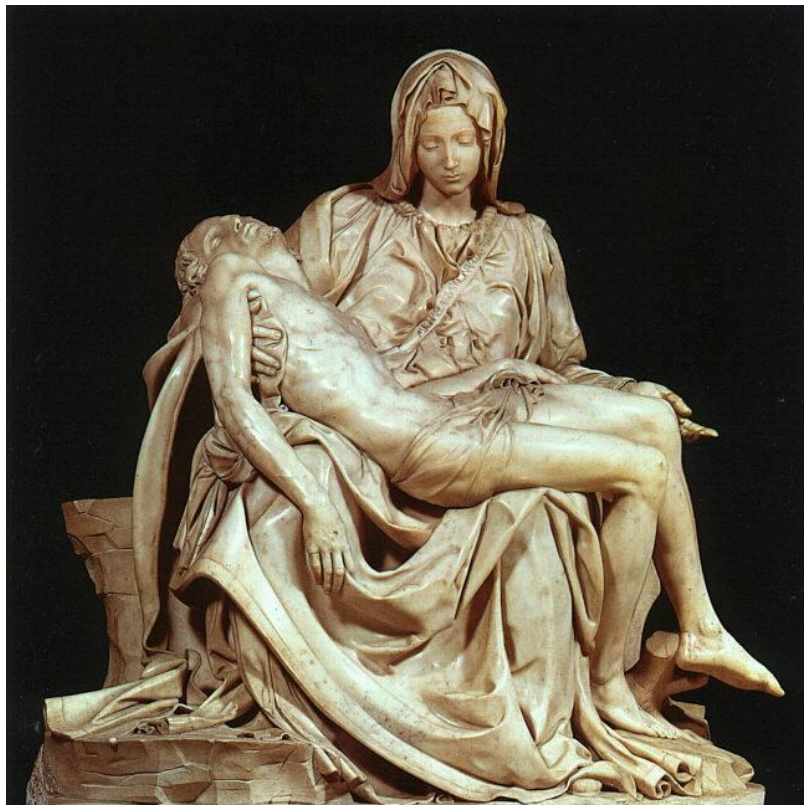
CATHEDRA PETRI, STOEL VAN PETRUS (1656-1665).

Men schreef deze stoel ooit toe aan de apostel Petrus, maar onderzoek wijst uit dat hij waarschijnlijk van een rijke Romein was.

De vier beelden bij de stoel stellen de vier kerkvaders van de Roomse (Ambrosius en Augustinus) en oosters-orthodoxe Kerk (Athanasius en Johannes Christophoros)

voor. Het onderscheid tussen de twee stromingen wordt gemaakt door de twee Roomse kerkvaders de troon daadwerkelijk te laten ondersteunen, terwijl de oosters-orthodoxen het gevaarte niet dragen maar erachter staan. In het raam boven de troon wordt de Heilige Geest gesymboliseerd door de witte duif, omringd met engelen. Daaronder houden twee cherubijnen de tiara en de sleutels – symbool van de pauselijke macht – vast.

⑩ Het **Baldakijn** tussen de vier pijlers stamt uit 1633 en is van de hand van Gian Lorenzo Bernini. Volgens de overlevering werd het brons van het dak van het Pantheon gebruikt om het monument te bekleden.

PIETÀ, MICHELANGELO

12. HET PANTHEON

“Een perfecte harmonie”

❶ Het oorspronkelijke gebouw dateert uit **27 v.Chr.** en werd gebouwd tijdens het consulaat van Marcus Agrippa. In 80 n.C. werd deze tempel verwoest tijdens de grote brand die Rome teisterde. **In 125 liet keizer Hadrianus het Pantheon geheel herbouwen.** Dit is de versie die wij vandaag zien.

Wist je dat...?

Het Pantheon was een symbolische uitdrukking van het hele Universum en werd door Hadrianus gewijd aan de zeven planeten-goden (de vijf bekende planeten en de maan en de zon). De beeltenissen hiervan stonden vroeger in de zeven nissen. De vijf rijen cassetten symboliseren de vijf opeenvolgende hemelcirkels.

❷ Na de val van het West-Romeinse Rijk bleef het Pantheon in bezit van de Byzantijnse keizers, hoewel zij geen werkelijke macht meer hadden in Rome. Keizer **Phocas** schonk de tempel in 609 aan Paus Bonifatius IV. Deze Paus maakte van het Pantheon een **kerk**, de **Santa**

Maria ad Martyres. Om deze reden is het Pantheon nooit afgebroken, wat met de andere ‘heidense’ tempels in Rome wel gebeurd is.

❸ Vanaf de Renaissance werd het Pantheon gebruikt als begraafplaats voor vooraanstaande Italianen, van wie Rafaël Santi en Victor Emmanuel II de bekendste zijn.

❹ Op de gevel aan de voorzijde staat een opvallend grote tekst in bronzen letters: **M. AGRIPPA. L. F. COS. TERTIUM. FECIT.** (Marcus Agrippa, zoon van Lucius, voor de derde maal consul, heeft dit gebouwd). Het huidige bouwwerk stamt echter in zijn geheel uit de tijd van Hadrianus. Keizer Hadrianus liet niet zijn eigen naam op de gevel vereeuwigen, omdat hij daarmee de senaat voor het hoofd zou stoten. Keizer Domitianus had enkele gerestaureerde gebouwen met z'n eigen naam getooid, wat hem niet in dank was afgenomen. Door de verbinding aan te houden met Agrippa, rechterhand van keizer Augustus, kon Hadrianus zich als legitiem opvolger van Augustus presenteren.

❺ Het Pantheon is nog **in zeer goede staat**, maar mist de bronzen dakbekleding van de koepel. In opdracht van Paus Urbanus VIII Barberini zijn de bronzen omlijsting van de cassettes in het gewelf en de bronzen ornamenten van de zuilengang omgesmolten. Dit brons is door Bernini gebruikt om er het baldakijn boven het hoofdaltaar van de Sint-Pietersbasiliek van te laten gieten. Dit werd als een grof schandaal beschouwd en leidde tot een beroemd geworden uitspraak: *“quod non fecerunt barbari, fecerunt Barberini”*, vrij vertaald: “wat de Barbaren niet hebben gesloopt, hebben de Barberini wel

afgebroken”.

⑥ Het ronde gebouw, met een zuilengang bestaande uit drie rijen Corinthische zuilen (8 in de eerste rij, 16 in totaal), bestaat uit **een betonnen koepel**, met een **centrale opening** (de *oculus*). Deze opening is ook echt open en het regent dus soms naar binnen. De vloer is licht gebogen om het regenwater af te voeren. De **diameter** van de koepel is **gelijk aan** de **hoogte** van de vloer tot aan de oculus: 43,30 meter. Hierdoor kan men perfect een bol met een diameter van 43,30 meter in het gebouw plaatsen.

⑦ De grote koepel bleef tot 1434 de grootste betonnen koepel ter wereld. Om die enorme koepel te maken hebben de Romeinen enkele **trucs** toegepast. Zo brachten ze bovenaan een oculus aan. Dit is een ronde opening die ervoor zorgt dat de koepel *soepel* bleef en zo gewapend was tegen aardbevingen; daarnaast beperkten ze het gewicht van de koepel, door cassettes (uitsparingen) in de koepel aan te brengen en door naar boven toe de koepel dunner te maken (de koepel is onderaan zes meter breed, bovenaan slecht anderhalve meter). Bovendien gebruikten ze naar boven toe lichter materiaal: in de basis van de koepel is het stevige basalt gebruikt maar bovenaan rond het oculus puimsteen, een materiaal dat zo licht is dat het in water drijft.

13. TREVIFONTEIN

① De **Trevifontein** of **Fontana di Trevi** is de grootste en bekendste fontein van Rome. Ze is getekend door Bernini en ruim 50 jaar later gebouwd door de architect Nicola Salvi, in de stijl van de late barok.

② Het **thema** van het bouwwerk is de oceaan met de zeegod Neptunus op een schelpvormige strijdwagen. Hij wordt door gevleugelde paarden en jonge zeegoden (tritons) naar de oceaan getrokken. Het ene paard is rustig, het andere steigert. Dit symboliseert de twee gezichten van de zee.

③ Het **volksgeloof** wil dat, wanneer men met de rug naar de fontein staat en met de rechterhand over de linkerschouder een muntje in de fontein gooit, terwijl men de ogen sluit, aan Rome denkt en uitroept “Arrivederci Roma, tibi gratia volo, in tiberis aqua tua fluit” (= tot wederziens Rome, ik wil je genade, je water stroomt naar de Tiber), men ooit zal terugkeren naar Rome. Wie er twee muntjes ingooit zal in Rome de liefde van leven tegenkomen... Gooien maar!

④ Er worden zeer **aanzienlijke hoeveelheden munten** in de fontein gegooid, zo’n 90.000 euro per jaar. Het

recht om deze uit de fontein te halen wordt door de gemeente Rome verpacht. Kwajongens met een magneet durven ook wel eens helpen om de fontein proper te houden...

Morgen is de laatste dag in Rome. We hebben nog de keuze tussen enerzijds de prachtige architectuur van San Paolo fuori le Mura en anderzijds een bezoek aan Trastevere, een typisch oud stadsdeel van Rome. Daarna brengen we allen een

bezoek aan de Hoofdkerk van alle Kerken: de basiliek Sint-Jan in Lateranen. We nemen afscheid van Rome met een bezoek aan de Heilige trap, dit is de trap die Jezus in het paleis van Pontius Pilatus moest bestijgen en die tot op de dag van vandaag door de pelgrims op de knieën wordt bestegen.

14. SAN PAOLO FUORI LE MURA (ST PAULUS BUITEN DE MUREN)

❶ De apostel Paulus werd in 58 te Jeruzalem door de Romeinen gearresteerd bij een volksrel. Op eigen verzoek werd Paulus – een Romeins staatsburger – naar Rome gebracht om daar te verschijnen voor de keizerlijke rechtbank. Paulus werd vrijgesproken en verkondigde het geloof in Rome. Hij werd wellicht uiteindelijk slachtoffer van de repressie van Nero tegen de christenen na de brand van Rome in 64.

Paulus werd begraven langs de Via Ostiensis, die net als andere invalswegen omzoomd was met graven. In de 4de eeuw richtte keizer Constantijn **op het graf van Paulus** een basiliek op. Deze basiliek werd twee maal vernield en herbouwd. Ze is vandaag één van de vier Romeinse Pauselijke Basilieken.

❷ Opvallend zijn de portretten van alle pausen vanaf Petrus tot de huidige. Als alle uitsparingen vol zijn, zo wordt gezegd,

is dat het moment van het einde van de wereld en het **Laatste Oordeel**. Wees nog even gerust: er zijn nog achtentwintig medaillons vrij...

❸ **Het mooiste plekje** in deze kerk is ongetwijfeld de **Chiostro** of kloostergang, de binnentuin. Deze oase van rust werd reeds in 1241 voltooid en staat bekend als een parel van de middeleeuwen. De kolonnes zijn bijzonder sierlijk en zijn ingelegd met gekleurd glas en goud. Geen twee zijn er gelijk!

CHIOSTRO OF BINNENTUIN VAN SAN PAOLO

15. TRASTEVERE

❶ Trastevere betekent letterlijk “aan de andere kant van de Tiber”. Dit is het deel van Rome dat ligt aan de westkant van de Tiber en hoewel deze wijk op loopafstand van het centrum van Rome ligt, waan je hier in een dorpje buiten Rome. In deze **schilderachtige oude wijk** met smalle straatjes en kleine pleintjes lijkt er nog een ambiance te hangen van de voorbije eeuwen. Verscholen in de wirwar van steegjes staan enkele middeleeuwse kerkjes en kleine trattoria's.

TYPISCH STEEGJE IN TRASTEVERE

❷ De beroemdste kerk van Trastevere is de **Santa Maria in Trastevere op de centrale Piazza**. Kijk eens in het voorportaal waar verschillende vroeg-christelijke graffiti zijn ingemetseld. Deze kerk is wellicht de eerste waarin de christelijke ritus in het openbaar werd opgedragen.

❸ Wanneer je wilt genieten van de klassieke charme van Trastevere, kun je het beste in de ochtend deze wijk verkennen. Later op de dag stromen de

straatjes en stegen vol mensen en staan overal tafels van restaurants en cafés op straat. Vooral rondom de Piazza di Santa Maria en voor de pizzeria's langs de Viale di Trastevere is het druk.

PIAZZA SANTA MARIA IN TRASTEVERE

16. E.U.R.

❶ E.U.R. staat origineel voor “Esposizione Universale Roma”. Dit was het district dat **Mussolini** door de Italiaanse toparchitecten van die tijd liet ontwikkelen als site voor de wereldtentoonstelling van '42. E.U.R. moest een toonbeeld worden van de **facistische nieuwe stijl in de architectuur**, een toekomstvisie op de fascistische stad: grote symmetrisch geplande lanen met strakke rationalistisch opgezette gebouwen. De bouwstijl was schatplichtig aan de Romeinse bouwkunst, zowel in het rationalistisch opzet als in het gebruik van klassiek materiaal zoals marmer. Dit alles werd in een strak modern kleedje gestoken. Een typisch voorbeeld is het Palazzo della Civiltà Italiana, door de Italianen gemeenzaam het “Colloseo Quadrato” (**Vierkante Colosseum**) genoemd.

HET VIERKANTE COLOSSEUM IN E.U.R.

② Door het uitbreken van de oorlog werd het project onafgewerkt stilgelegd, maar in de jaren '50 en '60 werd de draad terug opgepikt: E.U.R. werd ontwikkeld als een **administratief gebied** met ministeries, zetels van grote bedrijven en musea.

③ Een echt warme of menselijke uitstraling heeft dit district niet, en soms lijkt het wel een gefaald project, een **“grote witte olifant”**, zoals iemand het noemde. Toch is E.U.R. een bijzonder stukje stadsplanning – en een deel van de geschiedenis van Italië.

17. SINT-JAN IN LATERANEN, HOOFDKERK VAN DE WERELDKERK

① Sint-Jan in Lateranen is één van de vier pauselijke basilieken en in zekere zin de

hoofdkerk van de wereldkerk ("Omnium urbis et orbis ecclesiarum caput et

mater"). Sint-Jan is namelijk de **hoofdkerk van het bisdom Rome** en dus de bisschopskerk van de Paus zelf.

Tot in de middeleeuwen was hier de residentie van de Pausen. **Alleen de paus** of zijn gemachtigde mag de mis zeggen op dit hoogaltaar. Op goede vrijdag voert de paus hier de traditionele voetwassing uit, vroeger van twaalf armen, vandaag van twaalf priesters.

② De kerk is gesticht door Constantijn de Grote in de 4de eeuw op het gebied van de Romeinse familie der Laterani. Er staat nu nog een beeld van Constantijn in de Kerk en de apsis van toen is nog bewaard gebleven. De rest van de kerk is verschillende malen verwoest door aardbevingen, brand en plunderingen.

③ Sint-Jan in Lateranen is verschillende malen herbouwd. In de huidige **barokvorm** dateert ze uit de 17de eeuw. Van de 4de eeuwse kerk blijft enkel de Christus bovenaan in de apsis nog over (dit was de **eerste afbeelding van Christus die in het openbaar te zien was**).

Wist je dat...?

De Egyptische zuil voor de Sint-Jan is de hoogste obelisk ter wereld én het oudste monument van Rome. Hij is afkomstig uit Thebe en is 3500 jaar oud. De obelisk stelt een zonnestraal voor en was aan de zonnegod Re gewijd. In Rome werd de zuil 'geëxorceerd' en werd bovenaan een kruis aangebracht, als teken van de overwinning van het christendom op het heidendom.

Wist je dat...?

Nadat een vrouw het tot paus geschopt had – de beruchte pausin Johanna – en ze vervolgens in het midden van een processie was bevallen, controleerde men bij de pausaanstelling voor de zekerheid “door aanraking” of de paus weldegelijk een man was. Daartoe moest de paus in een marmeren stoel plaatsnemen en moest de jongste geestelijke aanwezig nagaan of het mannelijk lid weldegelijk aanwezig was. Indien dit zo was, moest dit bevestigd worden met de publieke getuigenis: “testiculos habet et bene pendentes” (“hij heeft ballen en ze hangen goed”). Sinds 1513 werd dit gebruik afgeschaft: de takrijke pauskinderen waren genoeg bewijs van hun mannelijk kunnen... De stoel met “voelgat” wordt vandaag – helaas goed achter slot en grendel – bewaard in de Vaticaanse Musea...

④ Interessant om te zien en te doen in deze kerk: “gratis **telefoneren**” in de zijbeuken (vraag aan een leerkracht hoe), het **fresco van Giotto** waarop de paus het heilig jaar 1300 afkondigt, de originele Romeinse deuren die afkomstig zijn van de **Curia op het Forum** en het **Baldakijn** uit 1369 dat scheef lijkt te staan in de herbouwde kerk. Ook leuk om weten: toen de pausen hier werden gekroond moesten ze gaan zitten op de sedia stercoraria of ‘meststoel’, waarmee men wou aanduiden dat zelfs een paus, ondanks zijn functie, een mens blijft.

⑤ Naast St-Jan is de **Scala Santa**, de trap die komt **uit het paleis van Pontius Pilatus**. Hierop zou Christus in zijn lijden gegaan zijn. De trap werd in 326 door Constantijn naar Rome gebracht. Het gaat om achtentwintig marmeren treden, die

later ter bescherming met notenhout werden bekleed. Hier en daar zijn onder glazen plaatjes bloedsporen te zien: het bloed van Christus dat hij verloor toen hij de trap beklom op goede vrijdag. Men mag de trap enkel op de knieën naar boven gaan. Bovenaan is het Heiligste der Heiligdommen (**Sancta Sanctorum**). Het gaat in feite om de middeleeuwse

pauselijke huiskapel van Nicolaas III (1278) waarin een afbeelding van Christus staat die geschilderd zou zijn door de Heilige Lucas met hulp van engelen. Het is dan ook een zogenaamd acheiropoieton [αχειροποίητον, een schilderij “dat niet door mensenhanden is gemaakt”]. Terwijl Lucas de juiste kleuren zocht werd het schilderij spoorslags door Engelen voltooid...

*Arrivederci Roma,
tibi gratia volo, in Tiberis aqua tua fluit*

INHOUD

Roma.....	1
0. Overzicht.....	2
1. San Pietro in Vincoli (Sint-Pieters-Banden, °440).....	3
2. Keizersfora en de zuil van Trajanus.....	4
3. Piazza Venezia.....	4
Monument Victor Emanuel II.....	5
Palazzo Venezia.....	6
Palazzo Assicurazioni Generali di Venezia.....	6
4. Capitool – Piazza del Campidoglio.....	7
5. Forum Romanum.....	11
Een gelaagde geschiedenis.....	12
informatie over de vandaag op het forum zichtbare gebouwen (chronologisch).....	13
6. Colosseum.....	16
7. De boog van Constantijn.....	18
8. Circus Maximus.....	19
9. Piazza Bocca della Verità & Santa Maria in Cosmedin.....	20
10. Vaticaanse Musea.....	22
11. De Sint-Pietersbasiliek.....	30
12. Het Pantheon.....	33
13. Trevifontein.....	34
14. San Paolo Fuori le Mura (St Paulus buiten de Muren).....	35
15. Trastevere.....	36
16. E.U.R.....	36
17. Sint-Jan in Lateranen, hoofdkerk van de wereldkerk.....	37